

พระกรณียกิจทางการศึกษา

นอกจากพระภารกิจในราชการทหารที่ได้ทรงปฏิบัติไปจนสำเร็จ ลุล่วงควยก็แล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังได้ทรง แสดงความสามารถในการจัดการศึกษาของประเทศไว้เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะใน สมัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงการศึกษาครั้งใหญ่ พระองค์ท่านทรงรับหน้าที่สำคัญในการแสวงหาทาง ทรงริเริ่มดำเนินงานและทรงวาง รากฐานให้กับการศึกษาสมัยใหม่ไว้เป็นอเนกประการ ครั้นในสมัยต่อมา พระองค์- ท่านก็ได้ทรงมีส่วนช่วยเหลือในกิจการทางการศึกษาอีกหลายครั้ง และ "ถ้าจะกล่าว ว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงผูกพันพระหฤทัยอยู่กับ การศึกษาของชาติมาตลอดพระชนม์ชีพก็ไม่ผิดนัก"^๑ เพราะเหตุนี้ พระกรณียกิจทาง การศึกษาจึงเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด เรื่องหนึ่งในพระประวัติและพระกรณียกิจของพระองค์- ท่านซึ่งจะเวนเสียมิได้ที่จะกล่าวถึง

สภาพของการศึกษาก่อนตั้งกรมศึกษาธิการ

โดยเหตุที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเริ่มพระกรณียกิจทางการศึกษามาพร้อม ๆ กับสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า- เจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงการศึกษาของประเทศครั้งใหญ่ หรือถ้าจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า พระองค์ท่านได้ทรงมีส่วนช่วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งกระทรวง ธรรมการก็ไม่ผิดนัก จึงควรจะได้ศึกษาถึงสภาพของการศึกษาที่ดำเนินมาก่อนหน้านั้น

^๑ ม.จ. พูนพิศมัย คีตกุล "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ", ใน ประวัติครุ (พระนคร: ร.พ. กุรุสภา, ๒๕๐๐), หน้า ๓๐

พอเป็นสังเขป

การศึกษาของไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยทั่ว ๆ ไป ยังเป็นการศึกษาแผนโบราณอันสืบเนื่องมาจากสมัยกรุงสุโขทัยและสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นราชธานีอยู่^๒ กล่าวคือ สามัญชนส่วนใหญ่เรียนหนังสือในวัด เมื่อเด็กชายอายุ ประมาณ ๘ หรือ ๙ ขวบ บิดามารดาหรือผู้ปกครองก็ส่งไปอยู่กับพระที่วัดเพื่อให้รับใช้ในกิจการบางอย่าง แต่ที่สำคัญคือเพื่อให้โคเลาเรียนเขียนอ่านหนังสือไทย บาลี ขอมและเรียนเลข และให้ได้รับการอบรมในทางศาสนาตามสมควร เพื่อเป็นการเตรียมตัวสำหรับการบวชเป็นพระภิกษุในภายหน้าตามประเพณีนิยม เพราะเหตุนี้วัดจึง กลายเป็นโรงเรียนและพระจึงเป็นครูสอนหนังสือให้แก่เยาวชน ยังไม่มีโรงเรียน ตามความหมายที่เข้าใจกันอยู่ในสมัยนี้ พระรูปหนึ่งมีลูกศิษย์ไม่มากนักประมาณสองหรือ สามคน ลูกศิษย์ของพระรูปใดก็เรียนหนังสือกับพระรูปนั้นในกุฏิที่ตนอาศัยอยู่ เวลาใด ที่ว่างจากศาสนกิจแล้วพระจึงจะสอนหนังสือให้วันละ เล็กวันละ น้อยตามความสามารถ ของตน^๓ เพราะเหตุนี้การเรียนในวัดจึงไม่มีกำหนดที่แน่นอน ทั้งในเรื่องเวลา การสอน และบทเรียน สภาพของการศึกษาของคนไทยโดยทั่วไปมีลักษณะสำคัญดังกล่าว มา ชาวต่างประเทศที่ได้เข้ามาอยู่ในประเทศไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มัก บรรยายสภาพการศึกษาไว้ในทำนองเดียวกัน เช่น มองเซนเชอร์ บัลเลอกัวซ์ (Monseigneur Pallegoix) บาทหลวงโรมันคatholic บรรยายไว้ว่า

^๒ รอง ศยามานนท์, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, (พระนคร : กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๔๕๕) หน้า ๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔

"ภายหลังหรือบางทีก่อนพิธีโกนจุก บิดามารดาส่งบุตรชายของตนไปอยู่วัด เพื่อเรียนอ่านและเขียน ณ ที่นั้นเด็ก ๆ ช่วยพระพายเรือและรับใช้งานต่าง ๆ ส่วนพระก็แบ่งอาหารที่บิดาทำมาให้เด็กรับประทานและสอนหนังสือให้วันละเล็กน้อย หนึ่งหรือสองครั้ง ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบแทน...."^๔

สวนเซอร์จอห์น บาวริง (Sir John Bowring) อัครราชทูตอังกฤษ ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรีย พระบรมราชินีนาถแห่งประเทศบริเตนใหญ่ ทรงแต่งตั้งมาเจริญทางพระราชไมตรีกับราชสำนักไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๕ ก็ได้กล่าวถึง การศึกษาของไทยในสมัยนั้นว่า

^๔ Mgr. Pallegoix, Description du Royaume Thai ou Siam. T.I (Paris : Lagny, 1854), P. 226 "C'est après et quelquefois avant la cérémonie de la coupe des cheveux que les parents envoient leurs garçons à la pagode pour apprendre à lire et à écrire. Là les enfants servent de remeurs et de domestiques aux talapoins qui, en retour, leur partagent les aliment qu'on leur offre, et leur donnent chaque jour pour une ou deux petites leçons de lecture...."

"พระไกร่บมอหมายให้จัดการศึกษา และโรงเรียนอุทิศกั้วักโดยมาก
 ยอมเป็นธรรมคาอยูเอเองที่การสอนใหญ่คำสั่งสอนและประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา
 เป็นส่วนสำคัญมากของระบบการศึกษา พลเมืองชายส่วนหนึ่งอ่านและเขียนหนังสือได้
 แต่วิธีที่จะแสวงหาความรู้ชั้นสูง สาขาใดสาขาหนึ่งมีอยู่น้อย ถึงกระนั้นก็โดยเฉพาะ
 ในบรรดาขุนนางยังใฝ่ใจเรียนวิชาเครื่องจักรกลได้ รู้จักใช้เครื่องมือเดินเรือและ
 วิชาปรัชญากันมาก"^๕

^๕ Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam. Vol. I
 (London : John W Parker and Son, 1857) P. 143 "The bonzes
 are charged with the public education, and schools are attached
 to most of the religious esblishments. Instruction in the
 creeds and rites of Buddhism constitutes, naturally, a very
 important part of the system of instruction. A considerable
 portion of the male population are able to read and write,
 but there are few means of acquiring any of the higher
 branches of knowledge. There is, notwithstanding, especially
 among the nobles, much devotion to the study of the mechanical
 arts, and even considerable acquaintance with the use of
 nautical and philosophical instruments."

สำหรับเด็กหญิงและสตรี บิดามารดาไม่นิยมให้เล่าเรียนเขียนอ่าน ดังเช่นเด็กผู้ชาย แต่ให้ฝึกหัดอบรมวิชาการเรือนและการช่างต่าง ๆ การเรียนหนังสือนั้นถ้ามีใจรักก็เรียนไต่มาบ้าง แต่เรียนอยู่ภายในบ้าน ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มักนิยมส่งเด็กหญิงเข้าไปอยู่กับเจ้านายฝ่ายในในพระบรมมหาราชวัง "เพื่อให้มีโอกาส เปิดหูเปิดตา ใ้เรียนรูขนบธรรมเนียมประเพณี และวิชาความรู้ต่าง ๆ ตลอดจนกิริยามารยาทและการครองตน ประเพณีนี้ไ้ค่าเนิมาจนตลอดรัชกาลที่ ๕" ๖ อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาของสตรีโดยทั่วไปแล้วยังล้าหลังอยู่ หรือเกือบไม่มีเลย ที่เกี่ยว

ผู้ที่มีโอกาสศึกษาหาความรู้ได้ดีกว่าสามัญชน คือ เจ้านายและขุนนาง เพราะได้รับการศึกษาในพระบรมมหาราชวัง และเรียนวิชาเฉพาะอย่างกับอาจารย์ ในสำนักที่มีชื่อเสียง ๗ ตลอดจนไ้มีโอกาสเรียนวิชาการรัฐประศาสนศาสตร์และราชประเพณี โดยทางอ้อม จากการที่มีตำแหน่งเขาเฝ้าในท้องพระโรง อันเป็นที่ว่าราชการบ้านเมือง ไ้ฟังเรื่องราวที่เจ้านายที่กราบบังคมทูล และที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงบัญชาการ ทั้งยังไ้รู้จักคุ้นเคยกับรัฐบุรุษคนสำคัญ ๆ ของแผ่นดินในเวลาเขาเฝ้าด้วย ๘ ดังนั้นเป็นต้น

กล่าวโดยสรุป การศึกษาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังเป็นการศึกษาที่ไม่มีระเบียบแบบแผน ไม่มีทั้งหลักสูตรและแบบเรียนอันจะใช้เป็นบรรทัดฐาน

๖ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ๒๔๓๕ - ๒๕๐๗

(พระนคร : ร.พ.คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๑

๗

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๒๑ - ๒๒

ของการเล่าเรียนทั่วทั้งประเทศ รัฐบาลยังไม่มีหน่วยงานสำหรับจัดการบริหารการ-
ศึกษาโดยเฉพาะ หากแต่จัดทำกันมาด้วยความร่วมมือระหว่างราษฎรกับพระสงฆ์ ส่วน
รัฐหรือราชสำนักให้ความอุปถัมภ์และควบคุมตามสมควร วิชาที่เล่าเรียนก็เรียนเฉพาะ
ความรู้เบื้องต้นมีการอ่าน เขียนภาษาไทยและภาษามคธ มีการเรียนเลขบ้าง แต่ไม่มี
การเรียนทางวิทยาศาสตร์ คาราศาสตร์ ธรรมชาติวิทยา และการค้นคว้าเรื่องต่าง ๆ
อันเป็นความรู้สมัยใหม่กันอย่างแพร่หลายดังเช่นในปัจจุบันนี้ หากแต่เป็นการศึกษา
ที่อนุโลมตามแบบแผนและประเพณี ๘ นอกจากนี้แล้วก็มีการเรียนวิชาชีพ เช่น วิชา
ช่างต่าง ๆ และวิชาแพทย์แผนโบราณ เป็นต้น แต่เรียนกันเฉพาะในสกุลวงศ์หรือใน
ท้องถิ่นเท่านั้น เป็นการศึกษาแบบสืบตระกูลเป็นมรดกตกทอดกันมา การศึกษาวิชาชีพ
จึงไม่กว้างขวางมากนัก

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้เริ่มมีการเล่าเรียนความรู้อย่างฝรั่งบ้าง
แล้ว เพราะมิชชันนารีอเมริกัน และบาทหลวงคาทอลิกฝรั่งเศสได้เข้ามาทำการเผยแพร
คริสต์ศาสนาในประเทศไทยพร้อมกันนั้นก็ได้อ่านหนังสือ และคิดปฎิยาการสมัยใหม่บาง
ประการไว้ให้กับคนไทยด้วย แต่กระนั้นก็ยังเป็นไปเฉพาะในชนหมู่น้อย "เห็นจะเป็น
เพราะผู้ที่สอนภาษาต่างประเทศมีแต่มิชชันนารี ซึ่งสอนศาสนาควบกับการสอนภาษา
บรรดาเจ้านายและข้าราชการจึงไม่อยากส่งบุตรหลานไปเรียน เพราะเกรงว่าพวก
มิชชันนารีจะสอนให้เปลี่ยนศาสนา"๙

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
ประจักษ์ชัดถึงความสำคัญของการศึกษาวิชาการแบบตะวันตกเป็นอย่างยิ่ง เพราะพระองค์

๘ รong ศยามานนท์, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า ๕

๙ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ๒๔๓๕ - ๒๕๐๗, หน้า ๕

เองไคทรงศึกษาวิชาการดังกล่าวมาแล้วอย่างเชี่ยวชาญในขณะที่ทรงผนวชอยู่ในระหว่างรัชกาลจึงโปรดให้มาสอนภาษาอังกฤษชั้นในพระบรมมหาราชวังถึง ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สตรีอเมริกันกลุ่มหนึ่ง มีนางบริคเคย์ (Mrs. D. B. Bradley) นางมัตตูน (Mrs. S. Mattoon) และนางโจนส์ (Mrs. J. T. Jones) เข้ามาสอนภาษาอังกฤษให้แก่ข้าราชการฝ่ายใน และอีกครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๕ ทรงเจ้านางแอนนา เลียวโนเวนส์ (Mrs. Anna H. Leonowens) สตรีชาวอังกฤษจากสิงคโปร์มาเป็นครูสอนและถวายพระอักษรแก่พระราชโอรสและพระราชธิดาและเจ้านายในพระบรมมหาราชวัง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตลงใน พ.ศ. ๒๔๑๑ แล้ว สมเด็จพระเจ้าฟจุฟาลงกรณเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติต่อมา เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๕ แห่งบรมราชจักรีวงศ์ พระองค์ทรงใ้รับการศึกษามาเป็นอย่างดีทั้งแบบตะวันตกและตะวันออก และทรงสนพระทัยในการจัดการศึกษาของประเทศเป็นอย่างดี รัชกาลของพระองค์เป็นศักราชแห่งการปรับปรุงการศึกษา โดยแต่ นับตั้งแต่เริ่มรัชกาลก็โปรดให้ตั้งโรงเรียนขึ้นสำหรับให้เจ้านายที่ยังเยาว์พระชันษา และบุตรขุนนางข้าราชการได้เล่าเรียนถึง ๓ แห่งด้วยกัน คือ

๑. โรงเรียนสอนภาษาไทย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์เมื่อ พ.ศ. ๑๘๑๘ มีพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารียงกูร) เมื่อยังเป็นหลวงสารประเสริฐ ปลัดกรมพระอัครลักษณ์

^{๑๐} G.B. McFarland, Historical Sketch of Protestant Missions in Siam. (Bangkok : Bangkok Time Press, Ltd., 1928), p. 45

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒

เป็นอาจารย์ใหญ่ และโดยเหตุที่ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะฝึกคนเข้ารับราชการด้วย นักเรียนจึงต้องเรียนภาษาไทย การคิดเลข และขนบธรรมเนียมของข้าราชการ อนึ่ง นักเรียนได้รับพระราชทานเสื้อผ้า และเบี้ยเลี้ยงกลางวันด้วย^{๑๒}

๒. โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ตั้ง ขึ้นในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์คู่กับโรงเรียนสอนภาษาไทยดังกล่าว ในปี เดียวกันนั่นเอง (พ.ศ. ๒๔๑๔) มีนายฟรานซิส ยอช แพตเตอร์สัน (Mr. Francis George Patterson) ชาวอังกฤษเป็นอาจารย์ประจำ โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ ตั้งอยู่ไม่ถึง ๕ ปีก็ยุติลง^{๑๓}

โรงเรียนหลวงทั้งสองแห่งนี้ขึ้นอยู่กับในกรมทหารมหาดเล็ก เพราะ ตั้งอยู่ในบริเวณวังทหารมหาดเล็ก การเบิกจ่ายเลี้ยงดูสำหรับโรงเรียนก็อาศัย พนักงานในกรมทหารมหาดเล็ก ดังนั้นผู้บังคับบัญชาการทหารมหาดเล็กจึงมีหน้าที่เป็น ผู้อำนวยการโรงเรียนหลวงด้วย

๓. โรงเรียนนันทอุทยาน เมื่อโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษใน กรมทหารมหาดเล็กปิดลงใน พ.ศ. ๒๔๑๗ แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เजाอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่าเจ้านายและขุนนางข้าราชการควรจะได้เรียนภาษาอังกฤษต่อไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนสำหรับสอนภาษาอังกฤษ ขึ้นอีกแห่งหนึ่ง ที่พระราชวังนันทอุทยาน ใน พ.ศ. ๒๔๒๓ มีศาสตราจารย์แมคฟาร์แลนด์ (Dr. S.G. McFarland) ชาวอเมริกันเป็นอาจารย์ใหญ่ แต่โรงเรียนนี้มีได้ขึ้นอยู่กับ กรมทหารมหาดเล็ก มีคณะกรรมการชุดหนึ่งดำเนินงานโดยเฉพาะ^{๑๔}

^{๑๒} ตำนานทหารมหาดเล็ก (พระนคร : กระทรวงเศรษฐการ, ๒๔๕๖), หน้า ๘

^{๑๓} ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศสยาม (พระนคร : กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๔๖๓), หน้า ๘

^{๑๔} B.B. McFarland, McFarland of Siam, p. 49

การตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ

พระกรณียกิจทางการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เริ่มขึ้นในระบอบที่พระองค์ท่านทรงบัญชาการกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์อยู่ คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ พระองค์ท่านได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดตั้งโรงเรียนสำหรับฝึกสอนผู้ที่จะเป็นนายร้อยนายสิบชั้นในกรมทหารมหาดเล็ก เหตุด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภว่าฐานะของทหารมหาดเล็กเปลี่ยนแปลงไป ไม่มีใครมีผู้เป็นเชื้อสายราชสกุลและบุตรหลานขุนนาง ข้าราชการ ล้วน ๆ ดังเช่นแต่ก่อน กรมทหารมหาดเล็กในครั้งนั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ โดยที่โปรดให้คัดเลือกบุตรหลานผู้มีตระกูลมาฝึกหัด จัดเป็นกรมทหารรักษาพระองค์ และโปรดให้ศึกษาความรู้ในราชสำนักสำหรับรับราชการด้วย ในชั้นแรกทรงเป็นผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็กเอง จึงมีเจ้านายและบุตรหลานข้าราชการ เขามาเป็นทหารมหาดเล็กกันมาก ครั้นเมื่อกรมทหารมหาดเล็กเจริญขึ้น ทรงมีพระราชดำริว่าเชื้อสายราชสกุล ซึ่งเป็นชนหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์มีอยู่มาก มักมีใครใคร่รับการฝึกหัดอบรมบางคนประพฤติกเสเพลเกะกะเป็นนักเลงอันธพาล เมื่อมีคดีเกิดขึ้นก็ชกชววาเป็นเชื้อเจ้านายไปเที่ยวชมเหงผู้อื่น จึงโปรดให้รวบรวมหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ที่มีอายุสมควรจะฝึกหัดส่งเขาเป็นทหารในกรมทหารมหาดเล็ก ดังนั้นทหารในกรมนี้จึงล้วนเป็นเชื้อสายราชสกุล และบุตรหลานข้าราชการทั้งสิ้น^{๑๕} ครั้นใน พ.ศ. ๒๔๒๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ราชองครักษ์ เป็นผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็กต่อมา แต่ทหารมหาดเล็กรุ่นนั้นหาใช่เป็นเชื้อสายราชสกุลและบุตรหลานข้าราชการทั้งหมดดังรุ่นแรก ๆ ไม่ มักเป็นผู้ที่มาจาก

^{๑๕} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "ตำนานสวนกุหลาบ : อธิบายมูลเหตุแห่งนามวิทยาลัย," สวนกุหลาบวิทยาลัย ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (ฉัตรมงคลสาร ๒๓๖๕), หน้า ๑๐๗.

มหาดเล็กเวร หรือมาจากสกุลคหบดีชั้นพลเรือนเป็นพื้น เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภดังกล่าว พระองค์เจ้าดิศวรกุมารทรงมีพระประสงค์ที่จะบำรุงรักษาฐานะของทหารมหาดเล็กให้กลับสูงศักดิ์ดังพระราชดำริ—
 เดิม คั้งที่พระองค์ท่านตรัสยืนยันไว้ว่า "ข้าพเจ้าใครจะบำรุงฐานะของนายทหาร—
 มหาดเล็กให้กลับสูงศักดิ์ดังพระราชดำริแต่เดิม จึงเริ่มคิดจะหาพวกเชื้อราชสกุล
 และบุตรหลานข้าราชการเข้ามาเป็นทหารมหาดเล็ก แต่มาถึงสมัยนั้นราชการกระทรวง
 ต่าง ๆ ได้โปรดฯ ให้จัดทำนุบำรุงเปลี่ยนแปลงแบบแผนเป็นอย่างใหม่ เป็นที่นิยม
 ของคนชั้นหนุ่ม ๆ ขึ้นมาก ไม่มีแห่งเดียวแต่ทหารมหาดเล็กเหมือนเมื่อแต่แรกคั้ง
 ข้าพเจ้าจึงคิดเพียงแต่จะหาผู้มีสกุลสูง เช่น หม่อมเจ้าและหม่อมราชวงศ์มาฝึกหัด
 สำหรับเป็นนายร้อย นายสิบ คิดเห็นว่าควรจัดตั้งเป็นโรงเรียนจะได้มีผู้สมัครเข้า
 มามาก"^{๑๖} คั้งนั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนดังกล่าวขึ้นในกรมทหารมหาดเล็ก
 เมื่อแรกคั้งมีนักเรียนประมาณ ๑๐ คนเท่านั้น ล้วนเป็นหม่อมเจ้าและหม่อมราชวงศ์
 ทั้งสิ้น ต่อมาเมื่อผู้มาสมัครเรียนมากขึ้น ห้องเรียนในกรมทหารมหาดเล็กไม่พอ จึง
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระตำหนักสวนกุหลาบอันเคยเป็นที่ประทับ—
 เมื่อก่อนเสวยราชย์ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ในพระบรมมหาราชวัง ให้เป็น
 ที่ตั้งของโรงเรียนนายทหารมหาดเล็ก และได้ชื่อว่า "โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ"
 มาแต่บัดนั้น^{๑๗}

โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบมีลักษณะเป็นโรงเรียนนายทหาร
 นักเรียนจึงมีฐานะเป็นนายร้อยทหารมหาดเล็ก ต้องแต่งเครื่องแบบและถืออาวุธเหมือน

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐ - ๑๑๑

อย่างทหาร ใ้รับเงินเดือนและเครื่องนุ่งห่มเป็นพิเศษ และต้องอยู่ประจำในโรงเรียน
 แต่มีข้อที่ผิดจากทหารทั่วไป คือ เมื่อฝึกหัดวิชาทหารเสร็จแล้วจะต้องกลับเข้าห้องเรียน
 เพื่อเรียนหนังสือตามเวลาที่กำหนดไว้เหมือนนักเรียนในโรงเรียนสามัญอื่น ๆ เพราะ
 เหตุนั้นจึงต้องมีเจ้าพนักงานประจำโรงเรียนทั้งสองฝ่าย คือมีนายร้อยตรี หลวงสุรยุทธ-
 โยธาหาร (ตัน) เป็นผู้บังคับการประจำโรงเรียนและเป็นครูฝึกหัดทหารด้วย ส่วน
 พระยาโอวาทวรกิจ (แกน โอวาทสาร) เป็รียน เป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิชาหนังสือ^{๑๔}
 ครั้นโรงเรียนตั้งมาได้สักปีหนึ่ง มีผู้นิยมส่งบุตรหลานเข้ามาเรียน
 มากขึ้นทุกที จนเกินอัตราสำหรับฝึกเป็นทหารมหาดเล็ก เป็นเหตุให้เกิดปัญหาว่าจะ
 ให้โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบยังคงเป็นโรงเรียนทหารอยู่ตามความมุ่งหมายเดิม
 ก็จะต้องรับนักเรียนจากัดจำนวนลงให้พอกับตำแหน่งที่จะตั้งเป็นนายทหารมหาดเล็ก
 เท่านั้น แต่ถาจะรับนักเรียนเป็นจำนวนมาก ก็จะต้องเปลี่ยนแปลงหลักสูตรให้เป็น
 โรงเรียนสำหรับฝึกหัดข้าราชการทั่วไป เมื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูลฯ ขอเรียน-
 พระราชปฏิบัติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานคำแนะนำว่า
 "การเล่าเรียนเป็นการสำคัญของบ้านเมืองอย่าง ๑ เมื่อความนิยมเกิดขึ้นดังนี้แล้ว
 ที่จะสกัดกั้นเสียด้วยความหวังแต่ประโยชน์กรมเดียวเท่านั้นหาควรไม่ ในกระทรวง
 ราชการต่าง ๆ ก็ต้องการคนที่ได้เล่าเรียนมีวิชา ความรู้ เข้ารับตำแหน่งราชการอยู่
 เป็นอันมากเหมือนกัน ให้คิดจัดเป็นโรงเรียนชั้นสูงสำหรับพระราชวงศ์และผู้ที่จะเป็น
 ข้าราชการให้เป็นประโยชน์กว้างขวางสำหรับข้าราชการบ้านเมืองทั่วไปเถิด ส่วน
 นักเรียนทหารมหาดเล็กนั้น เมื่อเรียนวิชาความรู้เบื้องต้นในโรงเรียนสวนกุหลาบแล้ว
 จึงค่อยแยกไปฝึกวิชาทหาร เฉพาะแต่พวกที่ไปเป็นทหารมหาดเล็ก"^{๑๕} เพราะเหตุนี้

๑๔ เรื่องเดียวกัน.

๑๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเป็นโรงเรียนสำหรับพลเรือน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ วางแบบฝึกสอนสำหรับผู้ที่จะเป็นข้าราชการพลเรือน เป็นสำคัญ สอนทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษ เปลี่ยนฐานะนักเรียนจากทหารมาเรียนวิชาสำหรับราชการพลเรือน สำหรับนักเรียนชั้นสูงโดยมากออกไปมีตำแหน่งเป็นนายทหารมหาดเล็ก คงเหลือแต่แก่นักเรียนชั้นกลางและชั้นเล็ก ต่อมาเพื่อจะให้มีความรู้มากกว่าแต่ก่อน จึงรับนักเรียนอายุน้อยลง ส่วนผู้ที่ประสงค์จะเข้ารับราชการเป็นนายทหารมหาดเล็กนั้น เมื่อเรียนวิชาความรู้เบื้องต้นในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบแล้ว จึงแยกตัวไปฝึกหัดวิชาทหารต่อไป ในเรื่องสถานที่นั้น ในชั้นแรกโรงเรียนมีเพียงพระตำหนักเดิม ๔ หลัง จึงโปรดให้สร้างตึกยาวสองชั้น ทางพระบรมมหาราชวังด้านใต้ใช้เป็นที่อยู่และที่เรียนของนักเรียนอีกหลังหนึ่ง^{๒๐} อนึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้โปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ ซึ่งเดิมทรงเล่าเรียนอยู่ในโรงเรียนหนึ่งต่างหาก เสด็จมาศึกษาที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบด้วย

ในระยะเริ่มแรกโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบยังไม่มี การสอบไล่ นักเรียน เหมือนอย่างที่เป็นปฏิบัติกันอยู่ทุกวันนี้ นักเรียนที่เรียนวิชาเบื้องต้น ต้องเรียนหนังสือแบบเรียนภาษาไทย ๒ เล่ม ที่พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เป็นผู้เรียบเรียง มีมูลบทบรรพกิจ วาหนิตินิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวพจน์พิจารณ์ และพิศาลการันต์^{๒๑} แต่นักเรียนเรียนยังไม่ทันจบ ๒ เล่ม พออ่านออก

๒๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓

๒๑ คือ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ (กรมพระจันทบุรีนฤนาถ)
 พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ (กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์)
 พระองค์เจ้าประวิตรวชิโนคม (กรมหลวงปราจิณกิติบดี)
 พระองค์เจ้าจิรประวิตรเดช (กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช)

๒๒ ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศสยาม, หน้า ๕

เขียนไต่ก็ออกไปทำงานเป็นเสมียนในกระทรวงต่าง ๆ เป็นส่วนมาก หาผู้ที่เรียนจบ ๒
 เล่มได้น้อยคนเต็มที ทั้งนี้เพราะในเวลานั้นกระทรวงต่าง ๆ กำลังเริ่มจัดงานใน
 กระทรวงอยู่แทบทุกกระทรวง จึงมีความต้องการเสมียนเข้าทำงานมากขึ้น แต่การที่
 จะฝึกสอนวิชาชั้นสูงให้ครบตามหลักสูตรที่กำหนดไว้ จำต้องให้นักเรียนอยู่เล่าเรียน
 จนจบ เพราะเหตุนี้จึงได้มีการประชุมผู้อำนวยการศึกษาชั้น ผู้ที่เข้าประชุมมี
 พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารียงกูร) พระยาโอวาทวรภิจ (แกน โอวาทสาร)
 เป็นต้น ที่ประชุมตกลงกันว่า ควรให้มีการสอบไล่หนังสือไทยเป็นการกำหนดคุณวุฒิ
 ของผู้เรียนเหมือนกับการสอบพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์แต่ละครั้ง ผู้ใดสอบไต่ก็ออก
 ใบสำคัญให้แสดงว่ามีภูมิรู้ถึงขั้นนั้นจริง ให้เจ้ากระทรวงซึ่งจะแต่งตั้งรู้ว่าควรจะรับคน
 ที่ไต่เล่าเรียนมีความรู้ถึงขั้นไหน ๆ ย่อมเป็นการบังคับให้นักเรียนอยู่เรียนจนจบ-
 หลักสูตรไต่ ๒๓ ครั้นเมื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบแล้ว ทรงมีพระราชดำริเห็นชอบด้วย และทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ให้คิดแบบสอบไล่หนังสือไทยขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ ในการ
 นั้นได้ทรงแต่งตั้งข้าหลวงผู้คัดสรรการสอบชั้นชุดหนึ่ง ดังนี้ คือ

๑. พระเจ้านองยาเชอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ (พระเจ้าบรมวงศ์
 เชอ กรมพระสมมตอมรพันธ์)
๒. พระเจ้านองยาเชอ พระองค์เจ้าศิวัตรกุมาร (สมเด็จพระเจ้า
 บรมวงศ์เชอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ)
๓. พระเจ้านองยาเชอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์
๔. พระยาภาสกรวงศ์ (เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ พร บุนนาค)

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารียางกูร)^{๒๔}

ในปีแรกที่มีการสอบไล่นั้น สอบประโยคคนก่อน ขาดลงทำการสอบ
ความรู้หนักเรียนตั้งแต่มูลบทบรรพกิจไปจนถึงพิศาลกวรรันต์ ใครสอบได้ก็ให้ประกาศนียบัตร
ไว้เป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามใ้ความสอบไล่นั้น ณ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ เป็นการสอบไล่มัธยมศึกษาครั้งแรกในประเทศไทย อันเป็น
ต้นเค้าของการสอบไล่นี้ประกาศนียบัตรของโรงเรียนต่าง ๆ ในเวลาต่อมา^{๒๕}

เมื่อการสอบไล่นี้เสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า
ศิวัตรกุมาร ได้กราบบังคมทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อ
เสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานรางวัลแก่นักเรียนที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ
เป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. ๒๔๒๓ ครั้นพระราชทานรางวัลแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสในที่ประชุม กล่าวถึงความสำคัญของการเล่าเรียน และพร้อม
กันนั้นก็ทรงยกย่องพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศิวัตรกุมารไว้ตอนหนึ่งว่า "และ
การที่ได้จัดโรงเรียนทั้งปวงนี้ ศิวัตรกุมารเป็นผู้สมควรที่จะได้รับความสรรเสริญในการที่
อุทิศทรัพย์ให้เรียบร้อยเป็นไปโดยสม่ำเสมอตลอด เป็นพยานในการที่ซึ่งเขามีความ
เคารพต่อคำสั่งของฉันทน์ และรักใคร่ในการที่จะร่ำเรียนวิชา จึงต้องขอขอบใจเธอใน
ส่วนหนึ่งต่างหาก...."^{๒๖} กระแสพระราชดำรัสที่ยกขึ้นมาอย่างนี้ นับเป็นรางวัลแห่ง
ความสำเร็จในการจัดการศึกษาครั้งแรกของพระองค์ท่าน

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐

^{๒๕} รอง ศยามานนท์, "พระกรณียกิจทางการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ" ใน, ปาฐกถาเรื่องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระประวัติลูกเกล้า (พระนคร : ร.พ.คุรุสภา,
๒๕๐๖), หน้า ๑๓๔

^{๒๖} "พระราชดำรัสในที่ประชุมพระราชทานรางวัลนักเรียนโรงเรียนพระตำหนักสวน-
กุหลาบ พ.ศ. ๒๔๒๓" ใน, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๓ - ๒๔๕๓) (พระนคร : โสภณพิพรรฒชนากร, ๒๔๕๕), หน้า ๓๕

ครั้นต่อมา พ.ศ. ๒๔๒๘ จึงได้จัดให้มีการสอบทั้งสองชั้น โดย
อนุโลมเรียกตามวิธีสอบพระปริยัติธรรม คือ แบ่งการสอบออกเป็นสองชั้น ชั้นแรก
เรียกว่า "ประโยค ๑" ส่วนชั้นที่สองอันเป็นชั้นสูงสุด เรียกว่า "ประโยค ๒"^{๒๓}
กำหนดวิชาที่จะต้องสอบนั้นมีรายละเอียดปรากฏอยู่ในประกาศการ เรียบหนังสือ
พ.ศ. ๒๔๒๘ ว่า

"กำหนดวิชาที่จะสอบได้นั้น ชั้นประโยคต้นสอบตลอดแบบเรียนหลวงทั้ง
หกเรื่อง คือ มูลบทบรรพกิจจนจบพิศาลการันต์..... วิชาที่จะได้ประโยคสองนั้น
แปดอย่างคือ ลายมือหวัดและบรรจงอย่าง ๑ เขียนหนังสือใช้ตัววางวรรคตอน ถูก
ตามใจความไม่ตองคูปแบบอย่าง ๑ ทานหนังสือที่คัดคิดจากลายมือหวัดอย่าง ๑ แต่ง
แกกระทุความรอยแกวอย่าง ๑ วิชาเลขอย่าง ๑ ทำบัญชีอย่าง ๑" ^{๒๔}

เมื่อนักเรียนสอบได้ประโยค ๑ ใดแล้ว ถ้าไม่ออกไปทำงานใน
กระทรวงต่าง ๆ ก็เข้าเรียนต่อในชั้นประโยค ๒ บางคนก็หันไปเรียนภาษาอังกฤษ^{๒๕}
นับว่าการจัดหลักสูตรแบบนี้ใหม่ประโยคนี้แก่ผู้เรียนอย่างกว้างขวาง ในอันที่จะเลือกเรียน
วิชาใดตามความสมัครใจของตน

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมารคงต้องประสบความ
ยากลำบากเป็นอย่างมากในการจัดโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ เพราะในเวลา
นั้นการจัดโรงเรียนยังมีใคร่ระเบียบแบบแผนอยู่ก่อน พระองค์ท่านต้องทรงดำเนินงาน
ต่าง ๆ ด้วยพระองค์เองทั้งสิ้น นับแต่การกำหนดหลักสูตร การกำหนดเวลาเรียน

^{๒๓} ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๕๐๗, หน้า ๘๒

^{๒๔} "ประกาศเรียนหนังสือ" กฎหมายรัชกาลที่ ๕, เล่ม ๒

(พระนคร : ร.พ.วิชาการ, ร.ศ. ๑๑๓), หน้า ๒๓๘ - ๒๔๑

^{๒๕} เรื่องของเจ้าพระยามหิธร (พระนคร : สกฤตไกรฤกษ์, ๒๔๕๕), หน้า ๓๗

การกำหนดแบบเรียน ตลอดจนการหาครูมาทำการสอน ทรงจัดไปแก้ไขไปพร้อม ๆ กัน เรื่องใดสิ่งใดที่ทรงมีพระดำริว่ายังไม่เหมาะสมก็ทรงแก้ไขใหม่อยู่เสมอ เพราะเหตุ นั้น จึงทรงตั้งโรงเรียนเล็ก ๆ ขึ้นที่วังของพระองค์ท่านเอง เพื่อให้พระโอรสพระธิดา และลูกของตनीในวัง ได้เล่าเรียน และใช้เป็นโรงเรียนทดลองด้วย เรื่องใดที่จะ จัดเขาหลักสูตรมักทรงนำมาทดลองสอนนักเรียนในโรงเรียนนี้ก่อนเสมอ ถ้าเป็นผลดี จึงจะทรงนำไปใช้ในกระทรวง^{๓๐}

หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย คีตกุล ทรงกล่าวถึงการจัดโรงเรียนพระ คำนัดนักสวณกุลหลายของพระบิดาไว้อย่างน่าสนใจว่า "สมเด็จพระยาคำรงราชานุกาพทรงเอาพระทัยใส่ในการศึกษาเป็นอันมากอยู่ โดยปกติเมื่อใดทรงดำรงตำแหน่ง ผู้จัดการโรงเรียนพระตำหนักสวณกุลหลายแล้ว บางครั้งต้องทรงการสอนเอง เพราะ ในเวลานั้นครูก็หายากอยู่แล้ว ยังไม่มีใครเข้าใจคำว่าหลักสูตรอีกด้วย การสอบไล่ ก็เพิ่งมีขึ้นในโรงเรียนเป็นครั้งแรก สมเด็จพระยาคำรงราชานุกาพได้ทรงร่าง ขอสอบ ทรงสอบ และจัดทำประกาศนียบัตรขึ้นเองทั้งนั้น"^{๓๑}

จึงเห็นได้ว่าการจัดโรงเรียนพระตำหนักสวณกุลหลายไม่ใช่เป็น ของง่ายถ้าหากว่าขาดเสียซึ่งพระดำริริเริ่มที่ดี พระปรีชาสามารถ และพระอุตสาหะ- วิจารณ์ของพระเจ้าอนงยาเชอ พระองค์เจ้าคีตวรกุมารแล้ว โรงเรียนแห่งนี้ย่อมประสบ ความสำเร็จไม่ได้เลย

อนึ่ง การที่พระองค์ท่านทรงริเริ่มจัดตั้งโรงเรียนพระตำหนัก- สวณกุลหลายขึ้นนี้ ควรนับได้ว่าเป็นคนกำเนิดของกระทรวงศึกษาธิการ ทั้งนี้ พิจารณา

^{๓๐} ม.จ. พูนพิศมัย คีตกุล, พระประวัติลูกเล่า, หน้า ๑๓

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน.

จากข้อความที่ทรงกล่าวไว้ว่า "ประโยชน์ของโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ นอก
จากเป็นบ่อเกิดวิชาคุณของข้าราชการเป็นอันมาก ยังมีประโยชน์แพร่หลายในทางอื่น
อีกที่สำคัญ คือ เมื่อปรากฏว่าจัดตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบได้ตั้งพระราช-
ประสงค์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า สมควร
จะจัดการตั้งโรงเรียนและสอบวิชาให้แพร่หลายออกไปเป็นการศึกษาสำหรับประเทศ
สยาม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คิดจัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามพระอารามหลวง
ทั้งในกรุงและหัวเมือง เมื่อการนั้นเจริญขึ้นโดยลำดับ จึงโปรดให้รวมการจัด
โรงเรียนทั้งปวงตั้งเป็นกรมศึกษาธิการ และต่อมาเมื่อรัตนโกสินทร์ ศก ๑๐๕
(พ.ศ. ๒๔๓๐) โปรดฯ ให้รวมกรมศึกษาธิการ กรมธรรมการและสังฆการี กรม-
พยาบาลและกรมพิพิธภัณฑสถานเข้าด้วยกัน จัดตั้งเป็นกระทรวงธรรมการและได้เป็น
กระทรวงเสนาบดีต่อมา"^{๓๒}

โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบนี้ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้ย้าย
ออกมาตั้งนอกพระบรมมหาราชวัง แต่เพื่อที่จะรักษาเกียรติศักดิ์ของโรงเรียนนี้ไว้ จึง
ใช้ชื่อว่า "โรงเรียนสวนกุหลาบ" ตามนามเดิม ซึ่งก็คือโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย
ในปัจจุบันนั่นเอง

การตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับทวยราษฎร์

เป็นที่น่าสังเกตว่าโรงเรียนต่างๆ ดังกล่าวมารวมทั้งโรงเรียน
พระตำหนักสวนกุหลาบด้วย เป็นโรงเรียนสำหรับเจ้านายและบุตรหลานข้าราชการ
ขุนนางทั้งสิ้น ยังไม่มีโรงเรียนสำหรับสามัญชนเลย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

^{๓๒} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลราชานุภาพ "ตำนานสวนกุหลาบ : ธิบายมูลเหตุแห่ง
นามวิทยาลัย", สวนกุหลาบ ปีที่ ๖ เล่มที่ ๒ (ฉัตรมงคลสาร ๒๔๖๕), หน้า ๑๓๑

เจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชดำริที่จะจัดการศึกษาออกไปให้แพร่หลายถึงราษฎรด้วย ดังปรากฏหลักฐานชั้นต้นเจนนอยู่ในกระแสพระราชดำริที่พระราชทานในที่ประชุมโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเมื่อคราวที่เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานรางวัลนักเรียนเป็นปีแรกตอนหนึ่งว่า

เมื่อใดกล่าวถึงโรงเรียนนี้ว่าจะเป็นการส่งเสริมแต่ตระกูลเจ้านายดังนี้ ไซ้ว่าจะล้มตระกูลราชการและราษฎรเสียเมื่อไร โรงเรียนที่มีอยู่แล้วและที่จะตั้งขึ้นต่อไปในภายหน้า โดยมากได้คิดจัดการโดยอุตสาหกรรมที่จะให้เป็นการเรียนร่อยพร้อมเพียงเหมือนอย่างโรงเรียนนี้ และจะคิดให้แพร่หลายกว้างขวาง เป็นที่คนเรียนได้มากกว่าแต่ก่อน ทั้งจะมีโรงเรียนวิชาอย่างสูงขึ้นไปอีก ซึ่งกำลังได้คิดจัดอยู่ บัดนี้ เจ้านายราชตระกูลตั้งแต่ลูกฉันเป็นต้นลงไป ตลอดจนถึงราษฎรที่ต่ำที่สุด จะไม่มีโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกัน ไ้ว่าเจ้า วาชนาง ว่าไพร่ เพราะฉะนั้นจึงขอบอกใ้ว่า การเล่าเรียนในบานเมืองเราจะเป็นขอสำคัญอย่างหนึ่ง ที่ฉันอุตสาหกิจให้เจริญจงใจ^{๓๓}

การจัดโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบได้สำเร็จเป็นที่สืบพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร เป็นผู้รับกระแสพระบรมราชโองการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับทวยราษฎรต่อไป ดังที่พระองค์ท่านตรัสเล่าไว้ว่า

^{๓๓} "พระราชดำริในที่ประชุมพระราชทานรางวัลนักเรียนโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ พ.ศ. ๒๔๒๓", ใน, พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๓ - ๒๔๕๓), หน้า ๓๕.

"ปีหนึ่ง ในเวลาเมื่อโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบกำลังเจริญ พระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปพระราชทานรางวัลนักเรียน แล้วทรงพระราชดำเนินเที่ยวทอดพระเนตรทั่วบริเวณโรงเรียน โปรดการที่จัดในโรงเรียนนั้นมาก ต่อมาไม่ช้าวันหนึ่ง ครัสกับข้าพเจ้าว่าการศึกษาจะเป็นการสำคัญของบ้านเมืองในภายหน้า ข้าพเจ้าจัดโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบได้สำเร็จก็ดีแล้ว ให้ข้าพเจ้าคิดตั้งโรงเรียนใหม่ให้แพร่หลายออกไป จนถึงฝึกสอนราษฎรให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองด้วย" ๓๔

ใน พ.ศ. ๒๔๓๓ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ทรงตั้งโรงเรียนสำหรับทวยราษฎรขึ้นที่วัดมหรณพารามเป็นแห่งแรก ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับประเพณีและความนิยมของประชาชนที่มีมาแต่โบราณ ที่ส่งเด็กไปเล่าเรียนหนังสือกับพระที่วัดอยู่แล้ว ถ้าหากใช้สถานที่อื่นเป็นโรงเรียน ราษฎรอาจไม่พอใจและไม่เลื่อมใสที่จะส่งบุตรหลานของตนเข้ามาเรียน การศึกษาก็จะไม่แพร่หลายออกไปได้ ส่วนพระก็จะได้รับประโยชน์จากการสอนหนังสืออยู่ตามเดิม คือได้มีเด็กไว้รับใช้ในบางโอกาสเมื่อว่างจากการเล่าเรียนแล้ว แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดคือ การตั้งโรงเรียนในวัดจะช่วยแก้ปัญหาเรื่องการเงินได้ เพราะในเวลานั้นรัฐบาลยังไม่มั่งบประมาณเป็นจำนวนมากที่จะใช้จ่ายเพื่อการศึกษา เช่น ค่าสร้างอาคารเรียน และเงินเดือนครู เป็นต้น ถ้าหากว่าตั้งโรงเรียนในวัด จะได้อาศัยทั้งที่ดินและศาลาซึ่งมีอยู่แล้ว ทั้งภูมิที่ก็เหมาะ เพราะวัดมีอยู่ในที่ประชุมชนทั่วไปทุกตำบล เด็กสามารถเข้าโรงเรียนได้ไม่ว่าที่ใด นับว่าเป็นนโยบายที่เหมาะสมช่วยประการทั้งปวง อนึ่งการจัดตั้ง

๓๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณมณี และ พระยาราชเสนา , เทศาภิบาล (พระนคร : คลังวิทยา , ๒๔๕๕) , หน้า ๔ - ๕

๓๕ ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศไทย , หน้า ๑๖ - ๑๗

โรงเรียนสำหรับราษฎรขึ้นในวันนั้น เท่ากับเป็นการสนับสนุนพระบรมราชาบายของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในอันที่จะปรับปรุงการสอนของพระสงฆ์ให้ มีระเบียบแบบแผนขึ้น เพราะเท่าที่ปฏิบัติกันมา พระสอนหนังสือให้ศิษย์ตามอัชฌาศัยมาบ้าง น้อยบ้าง ไม่มีระเบียบและกฎเกณฑ์อันใด จึงยังไม่เป็นประโยชน์แก่ประชาชนตามที่ ควรจะเป็น ครั้น พ.ศ. ๒๔๑๘ ไททรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมธรรมการซึ่ง มีหน้าที่รับผิดชอบการพระพุทธศาสนาทั่วพระราชอาณาจักรประกาศกักเตือนพระสงฆ์ ให้สอนหนังสือตามแบบหลวง แต่การก็ไม่เป็นไปดังพระราชประสงค์ เพราะพระสงฆ์ ยังคงปฏิบัติอยู่อย่างเดิม ^{๓๖} แต่สำหรับโรงเรียนวัดมหรณพารามนี้ พระองค์เจ้า คิศวรกุมารทรงจัดตั้งขึ้นใหม่ให้มีระเบียบแบบแผน เพื่อให้เป็นตัวอย่างของโรงเรียน ที่จะจัดตั้งต่อไป แต่พอโรงเรียนเปิดสอนได้ไม่นานนักก็มีอุปสรรค ควดยกเด็กชาวลื้อ วารัฐบาลตั้งโรงเรียนขึ้น เพื่อจะเกณฑ์เด็กชายไปเป็นทหาร ราษฎรจึงพากันตื่นกลัว และไม่ยอมส่งเด็กมาเข้าเรียน เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงออกประกาศชี้แจงให้ประชาชนเข้าใจขอเท็จจริงดังต่อไปนี้

"ประกาศโรงเรียน

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศแก่พระราชวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยในพระบรมมหาราชวัง และพระราชวัง บวร กับทวยราษฎรทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า

ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่า การ วิชาหนังสือเป็นต้นทางของวิชาความรู้ทั้งปวง สมควรที่จะทำนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรือง

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖

ยิ่งขึ้นไป เพราะคนในพื้นที่บ้านเมืองสยามเราที่จันทโคใหญ่ไม่รู้นั่งสื่อก็มียุคมากที่รู้พอ
 อานไคเขียนไคแต่ไม่ถูกถวนนั้นก็มียุคมาก เพราะโรงเรียนที่สอนและบุตรหลาน
 ข้าราชการและราษฎรทั้งปวง ไคเล่าเรียนศึกษาหนังสือไทยใหญ่โดยละเอียดตามแบบที่ถูก
 ต้อง จึงทรงเสียดสละพระราชทรัพย์ออกตั้งโรงเรียนและจ้างครูสอนบำรุงการเล่าเรียน
 ล้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก โรงเรียนซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นแล้วตามพระอาราม
 หลวงเป็นหลายแห่ง และยังทรงพระราชดำริจะให้ตั้งโรงเรียนใหม่สำหรับพระอาราม
 หลวงทุกอาราม เพื่อจะให้บุตรหลานของไพร่ฟ้าชาวแผ่นดินไคเล่าเรียนโดยสะดวก
 ไม่ต้องเสียเงินทองอะไรเลย และโรงเรียนสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์โปรดเกล้าฯ
 ให้ตั้งขึ้นแล้วที่ค้ำหนักสวนกุหลาบแห่งหนึ่ง ยังจะตั้งโรงเรียนสำหรับข้าราชการอีกแห่งหนึ่ง
 พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้จัดการโรงเรียนทั้ง
 ปวงนี้ก็เพราะทรงพระกรุณาแก่ไพร่ฟ้าชาวแผ่นดิน และมีพระประสงค์จะให้วิชาหนังสือ
 ไทยรุ่งเรืองแพร่หลายเป็นคุณแก่ราชการและเป็นความเจริญแก่บ้านเมืองยิ่งขึ้นไป

บัดนี้ทรงทราบใตเฝ้าละออกขลุ่ยพระบาทว่า ราษฎรที่นเลาเลือกกันว่า
 ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนนั้นพระประสงค์จะเก็บเด็กนักเรียนเป็นทหาร ผู้ที่จะส่ง
 บุตรหลานเข้ามาเรียนหนังสือก็มักจะพากันหวั่นครันครามว่าบุตรหลานจะต้องเป็นทหาร
 เป็นอันมาก ที่พูดเลาเลือกอย่างนี้เป็นการไม่จริง ห้ามอย่าให้ใครไปลอบยุยงกัน
 เลาดเลือกนี้เป็นอันขาด คนที่ควรจะชักเป็นทหารก็มีอยู่พวกหนึ่งต่างหาก ไม่ต้องตั้งโรงเรียน
 เกลี่ยกล่อมเด็กมาเป็นทหารเลย อนึ่งเด็กทั้งปวงนี้ล้วนแต่เป็นบุตรหลานไพร่ฟ้าชาวแผ่นดิน
 ทั้งสิ้นด้วยกัน ถ้าจะเก็บเอามาเป็นทหารเสียตรง ๆ นั้นจะไม่ไคหรือ จะต้องตั้ง
 โรงเรียนเกลี่ยกล่อมให้ลำบาก และเปลื้องพระราชทรัพย์ช่วยเหตุไค ผู้ที่เลาเลือกโจษกัน
 อย่างนั้นเหมือนเป็นคนไม่มีกตัญญู ไม่รู้พระเดชพระคุณในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอันทรง
 พระมหากรุณา ทรงพระราชดำริจัดการจะให้เป็นคนเป็นประโยชน์แก่ประชาราษฎรทั่วไป
 ในพระราชอาณาจักร

ถอยคำของคนเช่นนั้นใคร ๆ ไม่ควรที่จะเชื่อเอาเป็นประมาณถ้าใคร
 มีบุตรหลานอยากให้ไคเล่าเรียนให้มีวิชาความรู้สำหรับตัวก็ส่งเข้าเรียนในโรงเรียนสอน

ที่ไกลเคียงเขตบ้านที่อยู่นั้น ๆ เด็ด อย่าคิดหวาดหวั่นครั้นคร้ามควยขอที่บุตรหลานจะต้อง
คิดเป็นทหารนั้นเลย

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา สัปตศก
๑๒๔๗ (พ.ศ. ๒๔๒๘) หรือวันที่ ๖๐๑๖ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ^{๓๗}

เมื่อประกาศฉบับนี้ออกมาแล้ว ราษฎรก็ค่อยหายคั่นตกใจและกลับพากัน
นิยมส่งบุตรหลานของตนมาเข้าเรียนในโรงเรียนวัดมหรรณพารามมากขึ้น จากนั้นเป็นต้นมา
โรงเรียนหลวงในพระอารามก็เพิ่มจำนวนขึ้นตามลำดับทั้งในกรุงและหัวเมือง

ผลสำเร็จของการจัดโรงเรียนต่าง ๆ ของพระเจ้าอนงยาเชอ
พระองค์เจ้าศิวกุมารเป็นที่สพพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวมาก อันเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา
เป็นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ พระองค์เจ้าต่างกรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ก็มีข้อความ
ในประกาศตั้งกรมสรรเสริญถึงพระปรีชาสามารถในการจัดการศึกษาของพระองค์ไว้
ตอนหนึ่งว่า

"ภายหลังที่ได้รับกระแสพระราชดำริและพระบรมราชโองการให้ตั้ง
โรงเรียนสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์และบุตรข้าราชการ ตลอดจนโรงเรียนราษฎรที่ทรง
พระอุตสาหะดำริตรองจัดตั้งโรงเรียน และตรวจตราให้การเล่าเรียนแพร่หลายกว้าง
ขวางขึ้น จัดการให้มีวิธีที่จะสอบไล่หนังสือนักเรียน ซึ่งไม่ได้เคยมีมาแต่ก่อน จัดการทั้ง
ปวงให้เป็นคุณประโยชน์แก่แผ่นดินและตัวผู้ซึ่งเล่าเรียน และเป็นพระเกียรติยศใน
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจริญขึ้นโดยลำดับจนถึงทุกวันนี้ เป็นความชอบความดีเป็น
อันมาก..." ^{๓๘}

^{๓๗} "ประกาศโรงเรียน", กฎหมายในรัชกาลที่ ๕ เล่ม ๒, หน้า ๖๑๖ - ๖๑๕

^{๓๘} ราชบัณฑิตยสถาน (ผู้รวบรวม), เฉลิมพระยศเจ้านาย, เล่ม ๑ (พระนคร :
โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๙๕), หน้า ๑๕๓

นอกจากโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบและโรงเรียนหลวงในพระ
อาราม ทั้งในและนอกพระนครแล้ว ยังมีโรงเรียนอีก ๔ แห่ง ที่ขึ้นอยู่กับกรมทหาร
มหาดเล็ก คือ โรงเรียนสอนภาษาไทยของพระยาศรีสุนทรโวหาร โรงเรียนท่าแม่แตง
โรงเรียนของพระเจ้าลูกยาเธอ^{๓๕} และโรงเรียนพระปริยัติธรรม ส่วนโรงเรียนที่
มิได้ขึ้นอยู่กับกรมทหารมหาดเล็กคือ โรงเรียนนันทอุทยานและโรงเรียนต่าง ๆ ของ
ชาวต่างประเทศ

ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงมีพระราชดำริว่า บัดนี้การเล่าเรียนก็เจริญขึ้นมากแล้ว แต่หน้าที่การจัดโรงเรียน
อันเป็นการฝ่ายพลเรือน ยังเกี่ยวเนื่องอยู่กับการทหาร เพราะได้โปรดให้เริ่มจัดการ
ขึ้นในกรมทหารมหาดเล็กก่อน ถึงเวลาอันสมควรที่จะแยกการจัดโรงเรียนทั้งปวงออกจาก
กรมทหารมหาดเล็ก จัดตั้งเป็นกรมหนึ่งต่างหากให้อยู่ในราชการฝ่ายพลเรือน ดังนั้น

^{๓๕} ในระหว่างที่ทรงบังคับการกรมทหารมหาดเล็กอยู่นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัวโปรดให้พระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร มีหน้าที่จัดการศึกษา
ของพระเจ้าลูกยาเธอซึ่งเจริญพระชันษาสมควรแก่การเล่าเรียน จึงทรงจัดที่สำหรับ
พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์หนึ่งให้เรียนหนังสือไทยที่ตึกข้างประตูพิมานไชยศรีด้านตะวันตก
ตรงห้องมุขแห่งหนึ่ง แต่มีได้ตั้งเป็นโรงเรียน และทรงจัดให้พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์
ชายทรงเรียนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษเดิม ตรงห้องมุขตึกข้างประตู
พิมานไชยศรีด้านตะวันออกอีกแห่งหนึ่ง เรียกว่าโรงเรียนพระเจ้าลูกยาเธอ

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๐ นั้นเอง^{๕๐} และโปรดให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ดำรงตำแหน่งอธิบดี ทั้งนี้เพราะพระองค์ท่านได้ทรงเป็นผู้รับกระแสพระราชดำริจัดการเรื่องโรงเรียนมาแต่ต้น ทั้งยังทรงปฏิบัติหน้าที่อย่างดียิ่งสมดังพระราชประสงค์ตลอดมา อนึ่งในปีนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยบัญชาการทหารบก สังกัดกรมยุทธนาธิการด้วย เพราะเหตุนี้จึงได้ทรงรับราชการสองตำแหน่งในเวลาเดียวกัน^{๕๑}

เมื่อตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้โอนโรงเรียนทุกแห่ง ที่ขึ้นอยู่ในกรมทหารมหาดเล็ก โรงเรียนนั้นทอทยานและกรมแผนที่มาขึ้นในกรมศึกษาธิการ ขณะนั้นตั้งทวารการอยู่ที่ทศกัณฐ์ ข้างประตูพิมานไชยศรีคานตะวันตก คือสำนักงานพระคลังข้างที่ในปัจจุบัน

จากรายงานการศึกษาใน พ.ศ. ๒๔๒๕ ปรากฏว่ามีโรงเรียนสังกัดทั้งในกรุงและหัวเมืองรวม ๓๔ แห่ง ครู ๘๑ คน นักเรียน ๑,๘๘๔ คน ในส่วนภูมิภาคมีโรงเรียนหลวงที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อ่างทอง ลพบุรี นครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี และ สมุทรปราการ เป็นต้น^{๕๒} อนึ่ง นับแต่ตั้งกรมศึกษาธิการมา มีโรงเรียนชั้นสูง ๕ แห่ง คือ

^{๕๐} "ประกาศตั้งกรมศึกษาธิการ", ใน, เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ผู้รวบรวม ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๑ (พระนคร ม.ป.ท. ๒๔๗๘.), หน้า ๑๕๓-๑๕๔.

^{๕๑} ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศไทย, หน้า ๓๖.

^{๕๒} "รายงานกรมศึกษาธิการ ออฟฟิศกรมศึกษาธิการ", ใน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศไทย, หน้า ๓๖.

๑. โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ยังคงเป็นโรงเรียนฝึกสอน
ความรู้สำหรับรับราชการต่อมา

๒. โรงเรียนมหาธาตุวิทยาลัย ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ ที่วัด
มหาธาตุ เป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม โดยย้ายการบอกรับหนังสือพระภิกษุสามเณรจาก
เก๋งหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามมาตั้งที่วัดนี้ และโปรดให้เรียกชื่อใหม่ว่า
"มหาธาตุวิทยาลัย"

๓. โรงเรียนสราญรมย์ คือโรงเรียนหลวงสำหรับสอนภาษาไทย
ของพระยาศรีสุนทรโวหาร แต่เนื่องจากโรงเรียนเดิมคับแคบ จึงทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้ย้ายไปตั้งที่หอบิลเดียข้างวังสราญรมย์ แล้วเลยเรียกว่า "โรงเรียน-
สราญรมย์" ตั้งแต่นั้นมา

๔. โรงเรียนสุนันทาลัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เพื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศถวาย
แด่สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ (แต่การก่อสร้างมาเสร็จ
เรียบร้อยเมื่อตั้งกระทรวงธรรมการแล้ว) แล้วโปรดให้ย้ายโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ
ที่พระราชวังนันทอุทยานมาอยู่ที่โรงเรียนนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕

๕. โรงเรียนฝึกหัดทำแผนที่ โรงเรียนนี้สังกัดอยู่ในกรมศึกษา
ธิการ มาจน พ.ศ. ๒๔๓๕ เท่านั้น จึงได้ย้ายมาขึ้นกับกระทรวงเกษตรราชการ^{๕๓}

กิจการสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่กรมศึกษาธิการจัดทำ คือ ใน พ.ศ.
๒๔๓๖ ได้มีการเปลี่ยนหนังสือแบบเรียนจากหนังสือแบบเรียนหลวง ๖ เล่ม ของพระยา
ศรีสุนทรโวหารมาใช้หนังสือแบบเรียนเรวัตที่พระเจ้าอนงยาเชอ กรมหมื่นดำรงราชา-
นุกาพรทรงเรียบเรียงขึ้น^{๕๔}

นับแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางเป็นต้นมา มีแบบเรียนสำคัญที่สุด

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗ - ๒๘

^{๕๔} ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๕๐๗, หน้า ๕๘

เล่มหนึ่งคือ "จินตคามณี" ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดให้พระโหราธิบดีรจนาขึ้น ทั้งที่สมเด็จพระยาค่างราชานุภาพทรงสันนิษฐานไว้ว่า "ด้วยปรากฏในเรื่องพงศาวดารรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ว่า เมื่อพวกราชทูตฝรั่งเศสแรกเข้ามาตั้งสถานศาสนาคริสต์ในพระนครหรือยุคนั้น มาตั้งโรงเรียนขึ้นสำหรับสอนหนังสือแก่เด็กไทยด้วย อาศัยเหตุผลนั้นเห็นวาทเป็นเพราะสมเด็จพระนารายณ์ทรงพระราชดำริว่า ถ้าฝ่ายไทยเองไม่เอาธุระจัดบำรุงการเล่าเรียนให้รุ่งเรืองก็จะเสียเปรียบฝรั่งเศส พระโหราธิบดีจึงมีรับสั่งให้เป็นผู้แต่งตำราสอนหนังสือไทยขึ้นใหม่^{๕๕} หนังสือจินตคามณีนับเป็นแบบเรียนเล่มแรกของไทยที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ และใช้เป็นแบบอย่างของการเล่าเรียนต่อมา หนังสืออื่น ๆ ที่แต่งภายหลังรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชล้วนถือเอาจินตคามณีเป็นแบบทั้งสิ้น

ต่อมาในตอนต้นรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๒ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารียงกูร) เมื่อครั้งยังเป็นทีขุนสารประเสริฐรูปสุดท้ายของ กบฏพระอาทิตย์ ได้คิดแบบสอนหนังสือไทยขึ้นชุดหนึ่งรวม ๖ เล่มด้วยกัน คือ มูลบทบรรพกิจ วิชาตินิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวยากรณ์พิจารณา และพิศาลการณ์ ครั้นได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว โปรดให้ใช้เป็นหนังสือแบบเรียนหลวงต่อมา^{๕๖} แต่หนังสือชุดนี้เรียนยาก เพราะสอนแต่กระบวนการอักษรวิธีนักเรียนต้องใช้เวลาเรียนถึง ๓ ปี จึงจะเรียนจบหมดทั้ง ๖ เล่ม ครั้นเมื่อโรงเรียนหลวงเปลี่ยนแปลงหลักสูตรใหม่โดยเพิ่มการสอนวิชาอื่นเข้าด้วย เช่น วิชาข้าราชการพลเรือน เป็นต้น ทำให้นักเรียนไม่อาจเรียนวิชาไวยากรณ์ทุกอย่างในเวลา ๓ ปี หนังสือ

^{๕๕} บันทึกของสมาคมวรรณคดี ปีที่ ๑ เล่มที่ ๕ ๒๔๗๕, หน้า ๒๕

^{๕๖} พงศอันทร์ สุขขจร, "พระยาศรีสุนทรโวหาร", ใน, ประวัติครู เล่ม ๑ (มกราคม ๒๕๐๐), หน้า ๑๒

ภาษาไทยชุด ๒ เล่ม จึงไม่เหมาะสมกับหลักสูตรในระยะสั้น ควรจะต้องหาแบบเรียน
ที่สามารถทำให้นักเรียนเรียนรู้อักษรวิธีใ้ภายในปีเดียวหรือปีครึ่ง เป็นอย่างช้า ^{๔๗}
และพอดีพระเจ้าอนงยาเชอ กรมหมื่นคำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์หนังสือแบบเรียน
เร็วขึ้นสำเร็จในขณะที่ทรงเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการอยู่นั้นเอง จึงได้โปรดให้เปลี่ยน
มาใช้หนังสือแบบเรียนเล่มใหม่ดังกล่าวแทน

หนังสือแบบเรียนเร็วนี้ กรมหมื่นคำรงราชานุภาพทรงมีพระประสงค์
ที่จะแต่งขึ้นตั้งแต่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ ในคราวที่เสด็จออกทรงผนวช และประทับจำ-
พรรษาอยู่ที่วัดนิเวศนธรรมประวัติ ตำบลบางปะอิน เพราะได้ทรงสังเกตเห็นว่านักเรียน
ส่วนมากที่โรงเรียนนิเวศนธรรมประวัติ เรียนหนังสืออยู่ตั้งนานแต่ยังไม่ออกหนังสือใครออก
เมื่อไ้ถามสาเหตุก็ทรงทราบว่ ในปีหนึ่ง ๆ เด็กมีเวลาเรียนจริง ๆ เพียงไม่กี่เดือน
เพราะต้องพักการเรียนไปช่วยบิดามารดาในฤดูทำนา ครั้นเมื่อกลับมาเข้าเรียนใหม่
ก็ต้องเรียนทวนต้นใหม่ เป็นการเสียเวลาและทำให้อ่านหนังสือออกช้า ทรงมีพระคำริ
ว่า หนังสือแบบเรียนหลวง คือ มูลบรรพกิจ ที่ใช้อยู่ในเวลานั้นต้องใช้เวลาไม่ต่ำกว่า
ปีหนึ่งจึงจะเรียนรู้ตลอดเล่ม ควรคิดแก้ไขกระบวนการสอน โดยให้มีแบบเรียนอย่างไ้
อย่างหนึ่งที่จะให้เด็กเรียนจบใ้ภายในเวลา ๒ เดือน เมื่อมาเรียนปีใหม่ก็ขึ้นเล่ม
ใหม่ และควรแจ้แบ่งวิธีสอนหนังสือออกเป็น ๓ ตอน คือ สอนอ่านตอนหนึ่ง สอนเขียน
ตอนหนึ่ง และสอนแต่งอีกตอนหนึ่ง เพื่อให้เด็กเรียนรู้ใ้ได้เร็วขึ้น ^{๔๘} แต่ก็ยังไม่ใ้ได้
ทรงพระนิพนธ์ขึ้นในเวลานั้น จนเมื่อทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมวิชาการแล้ว จึงทรง
พระนิพนธ์แบบเรียนเร็วสำเร็จ และทรงนำมาทดลองสอนเด็กก่อน ปรากฏว่เด็ก
สามารถเรียนจบใ้ภายในเวลา ๕ เดือนเท่านั้น จึงทรงส่งลงพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๓๓ แล้วทรงนำมาทดลองสอนในโรงเรียนเร็ว" ที่ทรงตั้งขึ้นสำหรับสอน

^{๔๗} รอง ศยามานนท์, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า ๒๔

^{๔๘} กระทรวงธรรมการ, แบบเรียนเร็วเล่ม 1 ตอนต้น
(พระนคร : กรมตำรา, ม.ป.ป.), หน้า ก.ข

พระโอรสและพระธิดาในวังของพระองค์ท่านเองอีกครั้ง ก็ปรากฏว่านักเรียนเรียนรูไ้ได้เร็วจริง จึงทรงเชื่อว่าหนังสือแบบเรียนเร็วนี้เหมาะสมที่จะใช้สอนเด็กได้จริง ๆ ครั้นนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แล้ว ก็ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้เป็นแบบเรียนหลวงในโรงเรียนทั้งปวงได้^{๔๘} และได้ใช้ในโรงเรียนต่าง ๆ มาจนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง

พระองค์ท่านทรงนิพนธ์ ทรงกล่าวถึงความมุ่งหมายของการสอนหนังสือแบบเรียนเร็วไว้ว่า มุ่งที่จะให้เด็กสังเกตและเข้าใจถ้อยคำด้วยสายตา ไม่ใช่ให้เด็กเรียนรูจากการท่องจำ ดังเช่นตำราเรียนแบบเก่าที่มีอยู่ เพราะความหมายที่แท้จริงของการอ่านหนังสือหรือการสอนอ่านก็คือสอนให้รู้จักเครื่องหมายแทนเสียงที่คนพูดกันนั่นเอง ถ้าเด็กรู้ว่าเครื่องหมายที่เขียนไว้อย่างนั้นแทนคำพูดอย่างนั้น ก็หมายความว่าเด็กสามารถอ่านหนังสือออกแล้ว เท่ากับบรรลุถึงจุดประสงค์ของการเรียนอ่านหนังสือ การสอนให้เด็กท่องจำจึงไม่จำเป็นต่อการหัดอ่าน จำเป็นเฉพาะหลักเกณฑ์และสูตรต่าง ๆ ที่สำคัญเท่านั้น^{๕๐}

หนังสือแบบเรียนเร็วชุดนี้มี ๓ เล่ม พระองค์ท่านทรงแต่งเล่ม ๑ และเล่ม ๒ ส่วนเล่ม ๓ ทรงแต่งเฉพาะตอนคนเท่านั้น เพราะต้องเสด็จไปราชการต่างประเทศ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปี้ย มาลากุล ซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) เป็นผู้แต่งต่อมาจนจบ^{๕๑}

การเปลี่ยนหนังสือแบบเรียน ยังผลให้เกิดการแก้ไขหลักสูตรสำหรับการสอบไล่ด้วย แต่เดิมมีการสอบไล่ปีละครั้ง แต่เมื่อเด็กเรียนหนังสือใหม่และรหนังสือได้เร็วขึ้นแล้ว ถ้าจะท่องสอบไล่จนครบปีก็จะเป็นการเสียเวลา เพราะเหตุนี้ใน

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ค.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน.

พ.ศ. ๒๔๓๕ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติการสอบวิชา
พ.ศ. ๒๔๓๓ กำหนดให้มีการสอบไล่ปีละ ๒ ครั้ง กำหนดความรู้ภาษาไทยจัดเป็น
๓ ประโยค และกำหนดความรู้ภาษาอังกฤษตั้งวิธีสอบขึ้นใหม่ให้สอบเป็น ๖ ชั้น ๕๒

ในขณะที่ยังเป็นอธิบดีกรมธรรมการ

ใน พ.ศ. ๒๔๓๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งที่ประชุมเสนาบดีขึ้น ทั้งนี้เพราะทรงมีพระราช
ประสงค์จะทดลองจัดการปกครองแบบใหม่ แต่เดิมมีเสนาบดี ๖ ตำแหน่ง คือ
มหาดไทย และกลาโหม เป็นอธิบดีเสนาบดีที่สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม
กับกรมท่า กรมวัง กรมคลัง กรมเมือง และ กรมนา เป็นเสนาบดีจตุสดมภ์ จึงทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเพิ่มขึ้นอีก ๖ ตำแหน่ง คือ กรมยุทธนาธิการ กรมพระคลัง
กรมยุติธรรม กรมธรรมการ กรมโยธาธิการ และกรมราชมูรชาคร รวมเป็นเสนาบดี
๑๒ ตำแหน่ง ในปีนั้นโปรดให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเข้าร่วมในที่
ประชุมเสนาบดีในตำแหน่งของเสนาบดีกรมธรรมการ (กระทรวงธรรมการ) ที่จะ
ทรงตั้งขึ้นใหม่ด้วย ๕๓ พระองค์ท่านทรงกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนั้นไว้ว่า

"เมื่อกำหนดกระทรวงเสนาบดี ซึ่งจะตั้งใหม่ และทรงเลือกหาตัวผู้ซึ่ง
จะเป็นเสนาบดีนั้น ๆ แล้ว เห็นจะทรงพระวิตกเกรงว่าถ้าประกาศตั้งเสนาบดี ๑๒
ตำแหน่งตามกำหนดใหม่ทันที จะไม่เป็นการเรียบร้อย ด้วยกรมต่าง ๆ อันจะรวม
เข้าในกระทรวงเสนาบดีที่ตั้งใหม่ก็ยังไม่คุ้นเคยกับหน้าที่เสนาบดี จึงทรงทดลองระเบียบ
การที่จัดใหม่และฝึกหัดผู้ที่จะเป็นเสนาบดีขึ้นใหม่มาแต่ พ.ศ. ๒๔๓๑ โปรดให้จัดที่

๕๒ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๔๓๕ — ๒๕๐๓, หน้า ๕๓ - ๕๔

๕๓ ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศสยาม, หน้า ๒๒ - ๒๔

ประชุมเสนาบดีขึ้นที่มณฑลกระสุน พระที่นั่งกุสุมหาปราสาท ให้เสนาบดีเฝ้ากับทั้งผู้ซึ่ง
จะเป็นเสนาบดีใหม่ เขาไปประชุมกันแล้วเสด็จลงประทับเป็นประธานในที่ประชุม ทรง
ปรึกษาราชการต่าง ๆ ซึ่งเคยบัญชาแต่โดยลำพังพระองค์มาแต่ก่อน ดูเหมือนสัปดาห
ละครึ่งหนึ่ง ถ้ามีราชการมากก็ประชุมติดต่อกันไปครวละหลายคืนก็มี ข้าพเจ้าซึ่ง
ทรงเลือกให้เป็นเสนาบดีกระทรวงกรมการคนแรก ก็ได้เข้าไปนั่งในที่ประชุม
เสนาบดีแต่ยังเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ เพราะฉะนั้นที่โปรดให้รวมกรมต่าง ๆ ตั้ง
เป็นกระทรวงกรมการและให้ข้าพเจ้าแยกมาจากราชการทหาร ก็เพื่อจะยก
กระทรวงกรมการให้เป็นเสนาบดีนั่นเอง”^{๕๔}

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๓ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวม
กรมกรมการสังฆการี กรมพยาบาล กรมแผนที่และพิพิธภัณฑสถานมาอยู่ในบังคับบัญชา
เดียวกัน เรียกว่า กรมกรมการ และโปรดให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นดำรง-
ราชานุภาพพ้นจากตำแหน่งผู้ช่วยบัญชาการกรมยุทธนาธิการ มาบัญชาการกรมกรมการ
แต่ฝ่ายเดียว กรมกรมการมีฐานะเป็นกระทรวงบริบูรณ์ทุกอย่าง เพียงแต่ยังไม่ได้
ประกาศชื่อว่าเป็นกระทรวงเสนาบดีเท่านั้น^{๕๕} หัวหน้างานจึงเป็นเพียงชั้นอธิบดี
แต่ก็มีฐานะเทียบเท่าเสนาบดี กรมกรมการในระยะนั้นมีหน่วยราชการดังนี้ คือ

๑. กรมกลาง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
ทรงบัญชาการทั่วไป

๒. กรมกรมการสังฆการี เจ้าพระยาวิจิตรวงศ์ไชยโกธ
(ม.ร.ว.คลี สุทัศน์) เมื่อครั้งเป็นพระยาธุการบดี เทียบที่ปลัดทูลฉลองเป็นรองอธิบดี

^{๕๔} ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๕๐๗, หน้า ๖๐ - ๖๑

^{๕๕} ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศไทย, หน้า ๒๔

๓. กรมศึกษาธิการ หม่อมเจ้าประภากร มาลากุล เป็นรองอธิบดี
 ๔. กรมพยาบาล พระยาไกรโกษา (เทศ) เป็นอธิบดี ต่อมา
 ใน พ.ศ. ๒๔๓๓ ย้ายไปเป็นข้าหลวงใหญ่ ณ เมืองเชียงใหม่ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
 จึงทรงเป็นอธิบดีอีกตำแหน่งหนึ่ง

๕. พิพิธภัณฑสถาน พระเจ้านองยาเธอ พระองค์เจ้าไชยานุชิต
 (กรมหมื่นพงศาติศรมหิป) ทรงเป็นผู้อำนวยการ

๖. กรมแผนที่ พระวิภาควรรด (นายแมคคาร์ซี) เป็นเจ้ากรม^{๕๖}
 ศาสตร์จารย์รอง ศยามานนท์ ได้บรรยายถึงพระกรณียกิจของ
 พระเจ้านองยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพในขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรม
 ธรรมการไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง มีข้อความตอนหนึ่งซึ่งควรยกมาอ้างคือ

"ในขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมธรรมการนั้นได้ทรงวางระเบียบราชการ
 ของกรมและของโรงเรียนอย่างสุขุมคัมภีรภาพ เป็นคนว่า ได้ทรงวางระเบียบและ
 ขอบบังคับ ตำแหน่งหน้าที่สำหรับเสมียนพนักงาน การเลื่อนตำแหน่ง การลาออก การ
 ลงโทษ ฯลฯ กำหนดระเบียบการลาและกำหนดข้อสอบวิชาเสมียนซึ่งแยกเป็น ๕ ชั้น
 คือ เสมียนฝึกหัด เสมียนสามัญ เสมียนโท เสมียนเอก และนายเวร

ทรงวางระเบียบขอบบังคับสำหรับห้องสมุดและห้องอ่านหนังสือของกรม
 ศึกษาธิการ (คือห้องสมุดกระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน) พิมพ์เป็นภาษาไทยฉบับหนึ่ง
 มีบัญชีชื่อแยกประเภทหนังสือไทยและหนังสืออังกฤษอย่างเรียบร้อยครบถ้วน"^{๕๗}

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๒๕

^{๕๗} รอง ศยามานนท์ "พระกรณียกิจทางการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, " ใน, ปาฐกถา เรื่องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ พระประวัติลูกเสือ, หน้า ๑๘๓

อนึ่ง ในระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการและอธิบดีกรมธรรมการ พระองค์ท่านได้ทรงริเริ่มงานทางการศึกษาไว้อีกหลายประการ ซึ่งเป็นแนวทางให้นักการศึกษาคนหลัง ๆ จัดทำกันต่อมา เรื่องที่สำคัญมีดังนี้ คือ

๑. ระบบการตรวจโรงเรียน ทรงเริ่มทำมาก่อน พ.ศ. ๒๔๒๙ โดยทรงส่งเจ้าหน้าที่รวม ๔ กองด้วยกัน ออกตรวจโรงเรียนทั้งในกรุงและหัวเมืองทุกแห่ง ในครั้งแรก ๆ ทรงให้ตรวจแต่ความรของนักเรียนอย่างเดียว ครั้นใน พ.ศ. ๒๔๒๙ จึงทรงตั้งแบบแผนการตรวจขึ้นใหม่ คือให้เจ้าพนักงานตรวจตราทั้งการ เรียนของนักเรียน การสอนและประพฤติของครู ตลอดจนไปจนถึงผู้ปกครองโรงเรียนว่า ปฏิบัติตามกฎหมายของกรมศึกษาธิการหรือไม่ เมื่อตรวจเสร็จแล้วเจ้าพนักงานจะต้องทำรายงานเสนอผลการตรวจต่อเจ้ากระทรวง ๕๔

๒. ทำรายงานการศึกษาประจำปี ปรากฏตามหลักฐานว่า พระองค์ท่านได้ทรงริเริ่มทำรายงานประจำปีมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๗ เพื่อกำกับบังคับดูแล้วย รายงานการจัดการศึกษาที่จัดทำมาแล้วให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ^{๕๕} นับว่าเป็นคนเคาของการทำรายงานประจำปีของกระทรวงศึกษาธิการในสมัยต่อมา

๓. รางวัลเล่าเรียน ในระหว่างที่กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงจัดการศึกษาอยู่นั้น ได้ทรงกราบบังคมทูลขอพระราชทานรางวัลจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้แก่โรงเรียนต่าง ๆ ทั้งในพระนครและหัวเมือง รางวัลแยกออกเป็นหลายประเภท เช่น รางวัลสำหรับนักเรียนที่เรียนดี รางวัลสำหรับนักเรียนที่คัดลายมืองาม รางวัลสำหรับครูที่สอนหนังสือดี และสำหรับโรงเรียนที่ปฏิบัติถูกต้องตามขอบบังคับ

^{๕๔} "รายงานกรมศึกษาธิการ ออฟฟิศกรมศึกษาธิการ" ใน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศไทย, หน้า ๓๔ - ๓๕

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒

ของกรมศึกษาธิการ เป็นต้น ^{๖๐} นับว่าการทูลขอพระราชทานรางวัลเป็นการสนับสนุน
ใ้การศึกษาเจริญขึ้นประการหนึ่ง เพราะนักเรียนย่อมมีกำลังใจเล่าเรียน ส่วนครู
ผู้สอนก็ตั้งใจสอนดีขึ้น และเจ้าหน้าที่ในโรงเรียนก็มีความปรารถนาที่จะปรับปรุงโรงเรียน
ของตนให้อยู่ในมาตรฐานอันสมควร

๔. การฝึกหัดครู แต่เดิมมายังไม่มีโรงเรียนฝึกหัดครู ครั้นเมื่อมี
โรงเรียนเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ จึงขาดผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมจะเป็นครูสอนในโรงเรียน
เรื่องนี้พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ในสมัยที่ทรงบัญชาการกรม-
ธรรมการอยู่ ก็ได้ทรงมีพระดำริที่จะจัดตั้งโรงเรียนสอนวิธีฝึกหัดครูขึ้น เพื่อจะได้ผลิตครู
ออกไปทำการสอน ณ ที่ต่าง ๆ แต่พระองค์ท่านต้องย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวง-
มหาดไทยเสียก่อน ยังไม่ทันได้ทรงจัดตั้งขึ้นในครั้งนั้น แต่พระดำรินี้มาสัมฤทธิ์ผลใน
พ.ศ. ๒๔๓๕ ซึ่งเป็นปีที่มีโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้นครั้งแรกในประเทศไทย ^{๖๑}

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ใ้พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงเป็น
ผู้แทนในพระองค์เสด็จไปยุโรป เพื่อเยี่ยมทอมนแทนพระเจ้าซาร์นิโคลาสที่ ๒ (Tzar
Nicholas II) แห่งรัสเซีย และนำเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไปถวายพระเจ้าแผ่นดิน
ประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ทั้งใ้ตรวจการศึกษาของชาติต่าง ๆ มาด้วย ^{๖๒} ครั้นเมื่อ

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕ - ๓๖

^{๖๑} เหม ผลพันธุ์น, "พระยาโอวาทวรกิจ" ใน, ประวัติครู (พระนคร : ร.พ.คุรุสภา,
๒๕๐๑) : หน้า ๖๒

^{๖๒} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, "เรื่องของแปลกที่เมืองชัยบุรีในอินเดีย"
ใน, นิทานโบราณคดี พิมพ์ครั้งที่ ๕ (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๑), หน้า ๕๘-๕๙

เสด็จกลับกรุงเทพฯ ในเดือนมีนาคม ๒๔๓๕ ก็ทรงได้รับกระแสพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้อายไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย โดยไม่ทันรู้พระองค์ ทรงรู้สึกเสียดายงานทางการศึกษามาก เพราะได้ทรงฝังพระทัยในทางนี้มาโดยตลอด ทั้งยังทรงวางแผนการจัดการศึกษาไว้เรียบร้อยแล้ว และทรงวิตกว่าจะทรงทำงานมหาดไทยไม่ได้ก็ดังพระราชประสงค์ ครั้นได้เข้าเฝ้ากราบทูลเป็นการส่วนพระองค์ว่า เห็นจะเสียชื่อในคราวนี้ เพราะทำงานมหาดไทยไม่สำเร็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสตอบว่า

"กรมดำรง ฉันเชื่อว่าเธอจะทำการศึกษาได้สำเร็จ แต่บัดนี้บ้านเมืองอยู่ในอันตราย (ร.ศ. ๑๑๒) ถ้าเรாதกไปเป็นข้าเขาคอื่น การศึกษาที่เธอรักจะอยู่ที่ไหน ใครเขาเป็นนาย เขาก็จะตองเปลี่ยนแปลงไปตามพอใจเขา เรามาช่วยกันรักษาชีวิตของประเทศไว้มีดีกว่าหรือ ถ้าเธอคิดชด้อย่างไรก็มาปรึกษาฉันได้" ๒๓

พระกรณียกิจทางการศึกษาในสมัยหลัง

แม้ว่าจะทรงพ้นจากหน้าที่ในกระทรวงธรรมการมาแล้ว แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ยังคงสนพระทัยในการศึกษาของชาติต่อมา และได้ทรงให้คำแนะนำช่วยเหลือเกี่ยวกับการจัดการศึกษามาโดยตลอด ดังจะเห็นได้จากข้อความในลายพระหัตถ์ที่ทรงมีมาถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เบี้ย มาลากุล) ครั้งยังเป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ฉบับลงวันที่ ๒๐ เมษายน ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๓) ตอนหนึ่งว่า

"การที่ไซ้คนต่างประเทศมากมีทางที่เสียเปรียบเหมือนสุบผืน แรก ๆ สุ่มมีคุณอยู่บ้าง ถ้าสุบติดไปปลายมือก็ลงแดงได้เหมือนกัน แต่จะหยุดจัดการเล่าก็ไม่ได้

ครั้นทำไปถึงท้องฟุ้งฟุ้ง เพราะคนเราไม่ทันการ ถ้าการเดินไปในทางนี้ไม่เดินตามรอย
 ฎีปุ่่น ซึ่งเขาใช้ฝรั่งแต่เพียงเป็นครูให้หัดคนของเขาพอเป็นแล้ว เขาเลิกฝรั่งไค้เช่นนั้น
 แล้ว เมืองไทยจะเป็นเมืองฝรั่งไปสักวันหนึ่ง โดยเราไม่รู้ตัว และไม่ต้งมื้กองทัพ
 ฝรั่งยกมาตี จึงคิดเห็นว่าการที่เป็นอยู่ดังนี้ เป็นทางอาจมีอันตรายไค้ในภายหน้า

การที่จะแก้ไขเห็นอย่างเดี๋ยว แต่ต้งจัดการศึกษา กล่าวคือ ต้ง
 คิดฝึกหัดผู้คนของเราไค้โดยเร็ว ที่ว่าโดยเร็วนี้้น หมายความว่าต้งรีบลงมือจัดการ
 เพราะการศึกษาเหมือนกับการเพาะปลูกพันธุ์ไม้ยอมจะออกผลไค้ แต่เมื่อครบกำหนด
 ตามสมควรแก่อายุกาล ไม้ไค้เป็นของทีผู้หนึ่งผู้ไค้จะรีบรัดทำให้แล้วรวคเร็วในวันหนึ่ง
 สองวันไค้ ทุกวันนี้เราหยุดทำการเพาะปลูก ยิงรออกไปก็ยั้งเสียเวลา ที่จะต้งให้เป็น
 อายุกาลของการเพาะปลูกนั้น และยั้งเปิดทางอันตรายไค้ใหมากขึ้น เมื่อรวบรวมความ
 เห็นของฉฉฉเห็นว่ากรอย่างไค้ในเมืองไทยที่จะสำคัญไค้ไปกว่าการศึกษาไม่มี แต่เกรง
 ว่าคนไทยด้วยกันจะคิดเห็นเช่นนี้ไม่ก็คนนัก ไค้แต่เท่านี้ การศึกษาเป็นการจัดทียาก
 ฉฉฉยังคิดเห็นว่าคู้เหมือนจะยากกว่าการมหาดไทยเสียอีก การมหาดไทยแมคู้เป็นการใหญ่-
 โค้ก็จริง แต่สำเร็จอยู่ในวิธีทีจะบังคับคน จะหาผู้ที่ทำการเห็นพอหาไค้ไม่ยาก ค้วย
 การมหาดไทยก็เป็นการองเดี๋ยวกั้นนั้นเอง ขาหลวงเทศาภิบาลตี ๆ ก็เกือบว่ามหาดไทย
 ไค้ แต่การศึกษาจะเอาขาหลวงเทศาคนหนึ่งคนไค้หรือเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
 คนหนึ่งคนไค้ไปจัดการศึกษา แมจะทำการมหาดไทยหรือการเทศาตีทีจะจัดการศึกษา
 เห็นว่าทำไม่ได้ทุกคน เพราะคนที่จัดการศึกษาต้งเป็นคนทีรักและมีนิสัยพอใจในการนั้น
 จึงจะทำได้ ฉฉฉไค้คิดหลายหนทีจะถวายบังคับมลาออกจากตำแหน่งมหาดไทย เพือกลับไป
 ไปจัดการศึกษาสนองพระเดชพระคุณ เพราะเหตุทีเคยทำมาและเชื่อว่าทำได้ แต่
 มานึกเกรงอยู่ว่าคนทั้งหลายจะเขาใจไปว่าฉฉฉมาทำความเสื่อมเสียอันไค้ไว้ไค้มหาดไทย
 แล้วจะหนีไปเสียไค้ไหน อย่างมีค่นว่าเมื่อมาจากการศึกษา แต่ชอนนี้ก็ไค้สำคัญ แต่มา
 คิดเห็นว่าถึงจะกราบทุลกก็ต้งจะไม่ไปรคไค้หายไค้ไป เพราะทรงเห็นว่าการไค้มหาดไทย
 นี้สำคัญมาก จึงไม่กลากราบทุลอย่างนั้น แต่ไค้กราบทุลถึงความสำคัญของการศึกษา
 ซึ่งต้งใช้เป็นเครื่องมือสำหรับกูบ้านเมืองไค้ในภายหน้า ค้วยเหตุผลดังไค้ฉฉฉแจงมาแล้ว

เพราะเข้าใจอยู่ว่า พระเจ้าอยู่หัวคงจะทรงเห็นอย่างนั้นเหมือนกัน และเข้าใจว่าดู
เหมือนจะไคลยพระหัตถ์ถึงคุณเปียในเรื่องนี้ ขอให้ทริตรองดูใใจจงมาก ถ้าจะโปรด
ให้คุณเปียมีหน้าที่ในการศึกษา หวังใจว่าจะไม่หลีกเลี่ยงการสำคัญที่สุดที่จะทำได้ การ
นี้ไม่ใช่การ เฉพาะตัว ไม่ใช่การ เฉพาะกรม เป็นการสำหรับชาติบ้านเมือง และอิสรภาพ
ของเมืองไทย ขอให้ประมาณน้ำหนักไ้มาก" ๖๔

ครั้นใน พ.ศ. ๒๔๔๑ กระทรวงมหาดไทยให้ความร่วมมือกับ
กระทรวงธรรมการ โดยรับเป็นผู้จัดการศึกษาในหัวเมืองทั้งสิ้น ส่วนการศึกษาใน
กรุงเทพฯ กระทรวงธรรมการเป็นผู้จัด ๖๕ สำหรับในหัวเมืองนั้นจะส่งเสริมให้
การศึกษาเบื้องต้น (ประถมศึกษา) ก่อน โดยอาศัยความร่วมมือของคณะสงฆ์ คือ
ขอให้วัดเป็นสถานที่เล่าเรียน และพระเป็นครูผู้สอน การศึกษาในหัวเมืองเริ่มจัดเมื่อ
วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๑ ตามประกาศกระแสพระบรมราชโองการ ดังนี้
"มีพระบรมราชโองการให้ประกาศเผด็จกษัตริย์สงฆ์ทราบทั่วกันว่า
บัดนี้การฝึกสอนในกรุงเทพฯ เจริญแพร่หลายมากขึ้นแล้ว สมควรที่จะจัดการฝึกสอนใน

๖๔ "ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรง
มีถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีแต่ครั้งยังเป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ฉบับลง
วันที่ ๒๐ เมษายน ร.ศ. ๑๑๔", ใน, พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล
ของ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี แต่ยังมีบรรดาศักดิ์ เป็นพระมนตรีพจนกิจ
และ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ร.ศ. ๑๑๓ - ๑๑๔

(พระนคร : ร.พ. ศิวพร, ๒๕๐๔), หน้า ๓๕๕ - ๓๖๑

๖๕ ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศสยาม, หน้า ๔๕

หัวเมืองให้เจริญขึ้นตามถิ่น เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จัดการที่พิมพ์หนังสือเรียนแบบหลวง ทั้งในส่วนที่จะสอนธรรมเนียมปฏิบัติและวิชาความรู้ อย่างอื่นขึ้นเป็นอันมาก เพื่อจะพระราชทานแก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายไว้สำหรับฝึกสอน กุลบุตรให้ทั่วไป และทรงอาราธนาพระเจ้านองยาเชอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ที่ สมเด็จพระราชาคณะ เจ้าคณะใหญ่ให้ทรงรับภาระอำนวยการให้พระภิกษุสงฆ์สั่งสอน กุลบุตรให้ตั้งอยู่ในธรรมเนียมปฏิบัติและมีความรู้ โปรดให้บังคับการพระอารามทั้งในหัวเมือง และมณฑลกรุงเทพฯ ทั้งในมณฑลหัวเมืองตลอดจนพระราชอาณาจักร โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้านองยาเชอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นเจ้าหน้าที่จัดการอนุกุลในกิจที่ ฝ่ายฆราวาสจะพึงทำ จัดการพิมพ์แบบเรียนต่าง ๆ ที่จะพระราชทานแก่พระภิกษุสงฆ์ ไปฝึกสอนเป็นต้น ตลอดจนการที่จะเบิกพระราชทรัพย์จากพระคลังไปจ่ายในการที่จะ จิตตามพระบรมราชประสงค์นี้ และโปรดเกล้าฯ ให้ยกโรงเรียนพระพุทธรศาสนิกชน ในหัวเมืองทั้งปวงมารวมขึ้นอยู่ในพระเจ้านองยาเชอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เพื่อ จะได้เป็นหมวดเดียวกัน" ๖๖

จากกระแสพระบรมราชโองการนี้ จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพ ได้ทรงเริ่มมีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของทวยราษฎร์อีกครั้ง หนึ่งตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๑ เป็นต้นมา

ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๕ ในคราวประชุมเทศาภิบาลฝ่ายราชการในหน้าที่ กระทรวงธรรมการ ผู้เข้าประชุมมีเสนาบดี ปลัดที่ทดลองของกระทรวงที่มีหน้าที่เกี่ยวข้อง และชาหลวงเทศาภิบาลมณฑลต่าง ๆ ได้มีการหยิบยกเอาปัญหาการจัดการศึกษาใน หัวเมืองขึ้นมาพูดอีกครั้งหนึ่ง ในการประชุมครั้งนั้น แม้ว่าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (ในขณะนั้นทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหลวง) จะทรงดำรงตำแหน่งเป็น

๖๖

"ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง" ราชกิจจานุเบกษา, แผนกกฎหมาย เล่ม ๑๕ (พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗), หน้า ๓๓๓ - ๓๓๔

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยก็ตาม แต่ทั้งทรงทราบการจัดการศึกษามาโดยตลอด จึง
ทรงรับหน้าที่ชี้แจงวัตถุประสงค์ของการศึกษาให้ที่ประชุมทราบว่า ในชั้นแรกมีความ
ประสงค์เพียงจะฝึกหัดคนเข้ารับราชการ เพื่อให้พอแก่ความต้องการของบ้านเมือง แต่
ต่อมาเมื่อมีผู้นิยมเข้าเล่าเรียนมากขึ้น ตำแหน่งราชการจึงมีไม่พอแก่จำนวนผู้ที่ประสงค์จะ
เข้ารับราชการ เพราะเหตุนี้จึงควรแก้ไขโดยวางรูปแบบการศึกษาใหม่ ดังนี้

๑) จะต้องให้ราษฎรทุกคนที่เป็นผู้ชาย (หญิงงคงไวก่อน) ผู้มีอายุ
อยู่ในเวลาเรียน ได้เล่าเรียนทุกคน

๒) จะต้องให้เรียนเพียงมีความรู้พอควรแก่อัตภาพเท่านั้น เมื่อเรียน
สำเร็จแล้วก็ออกไปหาเลี้ยงชีพตามภูมิฐานะของตน

๓) นักเรียนที่แหลม ให้เปิดช่องให้ได้มีโอกาสเรียนต่อขึ้นไปถึง
วิชาชั้นสูงสุด" ๒๗

อนึ่ง พระองค์ท่านยังได้เคยแสดงข้อคิดเห็นว่า เพื่อที่จะให้สอดคล้องกับหลักการดังกล่าว จะต้องจัดหาที่เล่าเรียนให้พอกับจำนวนนักเรียน จึงควรใช้
วัดเป็นโรงเรียนและให้พระเป็นครูผู้สอนต่อไป เพราะเหตุที่มีวัดอยู่ทุกตำบลแล้ว และ
พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๕๕ ก็ได้กำหนดให้วัดมีหน้าที่อบรมสั่งสอน
กุลบุตรอยู่แล้ว แต่จะให้พระในวัดในหัวเมืองทั้งปวงสอนวิชาได้เหมือนครูในกรุงเทพฯ
นั้นยังไม่ได้อยู่เอง เพราะฉะนั้นจึงควรให้สอนเฉพาะความรู้เบื้องต้นง่าย ๆ ไปก่อน
ตามแบบเรียนอย่างง่าย ซึ่งกรมศึกษาธิการจะเป็นผู้จัดหาแจกจ่ายให้ไปสอนโดยทั่วกัน
ส่วนโรงเรียนพิเศษที่ได้ตั้งขึ้นแล้ว และจะตั้งขึ้นใหม่ก็ให้ดำเนินไปส่วนหนึ่งต่างหาก เพื่อ
เป็นการสนับสนุนให้เด็กที่เฉลียวฉลาดได้มีโอกาสได้เล่าเรียนความรู้เพิ่มขึ้นตามลำดับ
แต่โรงเรียนวัดที่สอนวิชาเบื้องต้นนั้นจำเป็นต้องจัดให้มีขึ้นทุกวัด สำหรับแบบเรียนที่จะ

๒๗

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข ๑๖/๖

"รายงานการประชุมเทศบาล ร.ศ. ๑๒๔"

ใช้ในการสอนวิชาเบื้องต้น ควรใช้เพียง ๔ เล่มก่อน คือแบบหัดอ่าน แบบเรียนเลข แบบเรียนวิชา และแบบเรียนจรรยา ซึ่งจะคงค้างง่าย ๆ เพื่อให้เหมาะแก่ความประสงค์ที่จะให้สอนความรู้แก่พลเมืองทั่วไป และควรเพิ่มขึ้นคราวละมาก ๆ แล แจกจ่ายออกไปทั่วทุกวัด โดยไม่คิดราคาแต่อย่างใด^{๖๔}

ปรากฏว่าที่ประชุมเห็นชอบด้วยพระคำวินี และลงมติว่าจะจัดการตามกระแสพระคำวินีในปีต่อไป

ในการประชุมเทศาภิบาลคราวต่อ ๆ มา ได้มีการนำปัญหาเรื่อง การจัดการศึกษาในหัวเมืองขึ้นมากล่าวอยู่เสมอ เช่น ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ ทกลงกันว่า กระทรวงธรรมการมอบให้ข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาใน มณฑลของตน และให้ข้าหลวงธรรมการซึ่งกระทรวงธรรมการแต่งตั้งออกไปเป็นผู้จัดการ ศึกษาขึ้นขึ้นอยู่ในความบังคับบัญชาของข้าหลวงเทศาภิบาลโดยตรง ขอตกลงในการ ประชุมเทศาภิบาลครั้งนี้จึงเป็นการย้ำว่า กระทรวงมหาดไทยมีหน้าที่จัดการศึกษาเบื้องต้น ให้ทั่วราษฎรได้เล่าเรียนทั่วทุกคนตลอดราชอาณาจักร^{๖๕} การที่เป็นดังนี้ก็เพราะ กระทรวงมหาดไทยเป็นเจ้าของท้องที่ มีเจ้าพนักงานประจำอยู่ตลอดทุกมณฑลแล้ว ย่อม จัดการได้สะดวก จึงกล่าวได้ว่ากระทรวงมหาดไทยในสมัยที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นเสนาบดีนั้น มิได้มีงานเฉพาะในเรื่องการปกครอง เท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการจัดการศึกษาด้วยดังกล่าวนมา

เมื่อเป็นเช่นนี้ การศึกษาทั้งในพระนครและในหัวเมืองก็เจริญขึ้น โดยทัดเทียมกันตามลำดับมา โดยเฉพาะการศึกษาในมณฑลต่างๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับกระทรวง มหาดไทยมีโรงเรียนอยู่ตามบัญชีที่สำรวจเมื่อสิ้นปี ๒๔๕๔ ดังนี้ คือ

๖๔

เรื่องเดียวกัน.

๖๕

ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศไทย, หน้า ๖๓

ชนิด โรงเรียน	จำนวน โรงเรียน	จำนวน นักเรียนชาย	จำนวน นักเรียนหญิง	รวมนักเรียน
มูล	๒๖๒๓	๗๑๗๕๐	๑๔๐๓	๗๓๑๕๓
ประถม	๒๑๓	๑๓๗๕๘	๑๕๘	๑๓๙๑๖
มัธยม	๖	๕๕๕	๕	๕๕๕
รวม	๒๘๕๒	๘๖๐๖๓	๑๕๖๖	๘๘๐๓๙

๗๐

โรงเรียนข้าราชการพลเรือน

พระกรณียกิจทางการศึกษาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การจัดตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ในรัชกาลที่ ๕ เหตุด้วยขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยอยู่นั้น ภายหลังที่ไคทรงเริ่มจัดการปกครองมณฑลหัวเมืองตามพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๔๐ แล้ว ก็ไคทรงจัดตั้งโรงเรียนสำหรับฝึกสอนข้าราชการขึ้นในกระทรวงมหาดไทยที่ศาลาลูกขุนในฝ่ายชาย ในพระบรมมหาราชวัง ทั้งนี้เพราะทรงมีพระประสงค์ที่จะฝึกหัดคนเข้ารับราชการในกระทรวงมหาดไทยเป็นสำคัญ เนื่องด้วยในขณะนั้นกระทรวงมหาดไทยกำลังต้องการข้าราชการในตำแหน่งต่าง ๆ อยู่เป็นอันมาก ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๒ โปรดให้ย้ายโรงเรียนมาตั้งที่ตึกยาว อันเป็นที่ทำการเดิมของกรมทหารมหาดเล็ก รักษาพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งอยู่ที่ริมประตูพิมานไชยศรีในพระบรมมหาราชวัง เรียกว่า โรงเรียนฝึกหัดวิชาข้าราชการพลเรือน^{๗๐}

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔

^{๗๑} รอง ศยามานนท์ "พระกรณียกิจทางการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ" ใน, ปาฐกถา เรื่องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระประวัติลูกเลา, หน้า ๑๘๕

แต่ปรากฏว่าผู้ที่สำเร็จจากโรงเรียนดังกล่าวรับราชการแล้วส่วนมากไม่เข้าใจชนม
 ธรรมนิยมราชสำนัก ต่างกับรัชกาลก่อน ๆ ซึ่งถือเป็นประเพณีมาว่าผู้ที่เข้ารับราชการ
 จะต้องถวายตัวเป็นมหาดเล็กมาก่อน ได้ศึกษาวิธีปฏิบัติราชการจากการที่มีตำแหน่ง
 เข้าเฝ้าในท้องพระโรง และยังมีโอกาสเข้าเฝ้ารับใช้ใกล้ชิดในพระองค์พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ^{๗๒} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ
 ทรงบรรยายถึงคุณประโยชน์ของการเป็นมหาดเล็กก่อนเข้ารับราชการไว้ว่า

"ประเพณีซึ่งใหญ่ที่จะเป็นขุนนางถวายตัวเป็นมหาดเล็กเสียก่อนนั้นเป็น
 การดีมีคุณภาพ เพราะพระเจ้าแผ่นดินทรงรู้จัก ขอมเป็นปัจจัยให้ทรงพระเมตตาการุณา
 และไว้วางพระหฤทัย ส่วนตัวผู้ที่เป็นข้าราชการ เมื่อใครจักและทราบพระราช —
 อริยาตย์พระเจ้าแผ่นดิน ก็ขอมเป็นปัจจัยให้เกิดความจงรักภักดีและยังมีประโยชน์อย่างอื่น
 อีก เพราะมหาดเล็กได้เข้าสมาคมชั้นสูง มีโอกาสไปศึกษาขนบธรรมเนียม และฝึกหัด
 กริยามารยาท กับทั้งใคร่จุกผู้ตักผู้ใหญ่ในแผ่นดิน ตลอดจนได้คุ้นเคยกับเพื่อนมหาดเล็ก
 ซึ่งจะไปรับราชการด้วยกัน มีโอกาสที่จะผูกไมตรีจิตต่อกันไว้สำหรับวันหน้า ว่าโดยย่อ
 เห็นว่าเป็นประเพณีที่เป็นประโยชน์อันน่าจะรักษาไว้ หากควรปล่อยให้สูญไปไม่" ^{๗๓}

ขอมเป็นธรรมเนียมคาวอยู่เองที่ผู้สำเร็จจากโรงเรียนข้าราชการพลเรือน
 ไม่รู้ขนบธรรมเนียมของราชสำนัก เพราะไม่เคยถวายตัวเป็นมหาดเล็กก่อน ศึกษาแต่
 วิชาสำหรับข้าราชการเท่านั้น ส่วนข้าราชการในกระทรวงอื่นก็เช่นเดียวกัน ตกมาถึง
 ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มักเป็นขุนนางขึ้นมาได้ด้วยการเข้ามาเฝ้าราชการในกระทรวงนั้น ๆ

^{๗๒} เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี "โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" มหาวิทยาลัย (๑ มกราคม ๒๔๕๒), หน้า ๕๖๒

^{๗๓} สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ "โรงเรียนมหาดเล็กหลวง," ใน, นิทานโบราณคดี, หน้า ๒๕๗

จนทำงานได้เป็นที่พอใจของเจ้ากระทรวง แล้วเจ้ากระทรวงก็กราบบังคมทูลขอพระราชทานสัญญาบัตรแต่งตั้งเป็นขุนนางประจำกระทรวงต่อไป เป็นต้นี้แทบทุกกระทรวง^{๗๔} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองทรงมีพระราชปรารภว่า ไม่ค่อยทรงรู้จักข้าราชการเท่าที่ควร พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพจึงกราบบังคมทูลขอเรียนพระราชปฏิบัติว่า สมควรจะตั้งโรงเรียนขึ้นสักแห่งหนึ่งในกรมทหารมหาดเล็ก โดยให้นักเรียนถวายตัวเป็นมหาดเล็ก เรียนวิชาข้าราชการสำนัก และวิชาข้าราชการพลเรือนด้วย ก็จะได้ประโยชน์ทั้งสองประการตั้งพระราชประสงค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเห็นชอบด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แยกวิชาฝึกหัดข้าราชการพลเรือนจากกระทรวงมหาดไทย ตั้งขึ้นเป็นโรงเรียนต่างหาก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ เรียกว่าโรงเรียนมหาดเล็ก^{๗๕} โปรดให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เมื่อยังเป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ และพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ เมื่อยังเป็นเจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดี รวม ๓ ท่าน เป็นกรรมการตรวจตราและอำนวยการ^{๗๖} โรงเรียนมหาดเล็กดำเนินการสอนตามระเบียบการที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพและเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีช่วยกันคิดขึ้น ดังนี้

"๑. จะรับนักเรียนอายุระหว่าง ๑๕ ถึง ๒๐ ปี และเป็นผู้ดีโดยสกุล หรือโดยฐานะอันสมควรจะถวายตัวเป็นมหาดเล็กได้ ทั้งต้องใหม่มีความรู้เรียนมาแต่ที่อื่น ถึงชั้นมัธยมในสมัยนั้น

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๖

^{๗๕} "ประกาศตั้งโรงเรียนมหาดเล็ก" ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย เล่ม ๑๘ (เมษายน ร.ศ. ๑๒๑), หน้า ๑๖

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน.

๒. จะมีนักเรียนจำกัดจำนวน เพียงเท่าที่กระทรวงต่าง ๆ ปรารถนาหา
ผู้มีความรู้เขารับราชการ ไม่รับนักเรียนมากเกินไปจนหางานทำไม่ได้ แต่จะกวดขัน
ในการฝึกสอนใหม่มีความรู้ดีกว่านักเรียนที่กระทรวงต่าง ๆ จะหาได้ที่อื่นในสมัยนั้น

๓. หลักสูตรของโรงเรียนจะจัดเป็น ๓ ภาค ระยะเวลาเรียนราวภาคละปี
ภาคที่หนึ่ง เมื่อก่อนนักเรียนจะถวายเป็นมหาดเล็ก ให้เรียนวิชาเสมียนอันเป็นความรู้
เบื้องต้นของข้าราชการเหมือนกันทุกกระทรวง เมื่อเรียนภาคหนึ่งสำเร็จแล้ว ถึงภาค
ที่สองจึงให้ถวายเป็นมหาดเล็ก ฝึกสอนขนบธรรมเนียมในราชสำนักควบคู่กับความ
รู้พิเศษ ซึ่งต่างกระทรวงต้องการต่างกัน เมื่อเรียนสำเร็จแล้ว ถึงภาคที่สามให้ไป
ศึกษาราชการในกระทรวงซึ่งจะไปอยู่ แต่ยังคงเป็นมหาดเล็กไปจนมีความสามารถถึง
ขนาดที่กำหนดไว้ในกระทรวง ได้เป็นตำแหน่งข้าราชการชั้นสัญญาบัตร ในกระทรวงนั้น
แล้ว จึงปลดขาดจากโรงเรียน" ๗๗

ในปีแรกรับนักเรียนเพียง ๕๐ คน ครั้นสิ้นปีมีนักเรียนสอบความรู้
ภาคแรกได้ ๗ คน พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ จึงนำขึ้นถวายเป็นมหาดเล็กหลวง ใน
ตอนนี้องที่นักเรียนจะตกแต่งเครื่องแบบมหาดเล็ก เรียนขนบธรรมเนียมของราช
สำนัก และเรียนความรู้เฉพาะกระทรวง แต่ในปีนั้นโรงเรียนไม่สามารถจัดสอนวิชา
เฉพาะกระทรวงใดหมดทุกกระทรวง เพราะยังไม่รู้ถึงความต้องการของแต่ละกระทรวง
ว่าจะต้องการให้ฝึกสอนวิชาอะไรบ้าง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ
จึงทรงแนะนำให้สอนแต่วิชาของกระทรวงมหาดไทยก่อน และทรงกำหนดว่าเมื่อเรียน
วิชาดังกล่าวเป็นเวลาครึ่งปีแล้ว จะทรงส่งนักเรียนออกไปฝึกวิชาภาคปฏิบัติกับข้าหลวง
เทศาภิบาลในมณฑลหัวเมือง ประมาณ ๒ เดือน แล้วจึงเรียกกลับมาสอบความรู้ภาค
ที่สองในคราวเดียวกัน คือสอบทั้งวิชาราชสำนัก และวิชาของข้าราชการกระทรวง

๗๗

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, "โรงเรียนมหาดเล็กหลวง, " ใน, นิทาน
โบราณคดี, หน้า ๓๐๑-๓๐๒

กระทรวงมหาดไทย ครั้นถึงภาคที่สามก็จะเรียนเฉพาะราชการมหาดไทยเท่านั้น กระทรวงมหาดไทยจะตั้งนักเรียนใหม่ตำแหน่ง "ผู้ตรวจการ" และส่งออกไปฝึกหัด ทำการปกครอง อยู่ในหัวเมืองมณฑลละ ๒ คน จนได้ตำแหน่งประจำราชการจึงจะนับว่าสำเร็จจากโรงเรียน แต่นั้นมาโรงเรียนมหาดเล็กจึงเปลี่ยนหลักสูตรมาใช้ตามที่ พระองค์ท่านทรงคิดขึ้น ๗๘

พอสิ้นปีที่สอง มีนักเรียนสำเร็จออกไปเป็น "ผู้ตรวจการ" หรือที่โปรดให้เรียก "มหาดเล็กรายงาน" ในหัวเมืองประมาณ ๕ คน นักเรียนเหล่านี้ยังอยู่ในสังกัดกรมทหารมหาดเล็กและแต่งกายแบบมหาดเล็ก ต้องออกไปตรวจราชการในท้องที่ต่าง ๆ เพื่อให้คุ้นเคยกับภูมิประเทศและได้ใกล้ชิดกับประชาชน อันจะเป็นประโยชน์ต่องานปกครองในอนาคต แต่ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสมณฑลนั้น กอต้องเข้าไปสมทบกับมหาดเล็กที่ตามเสด็จ เพื่อรับราชการในพระองค์ด้วย ๗๙ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงราชานุภาพ ทรงเล่าว่า "สังเกตุพระเจ้าอยู่หัว เมื่อทอดพระเนตรเห็นมหาดเล็กรายงานที่ไหน ก็แสดงพระเมตตาปราณีมักทรงทักทายและตรัสเรียกชื่อสอย ทรงไต่ถามถึงการงานที่ไปทำเพื่อจะให้ใหม่แก่ใจ เห็นได้ว่าพอพระราชหฤทัยที่ทรงเป็นผลของโรงเรียนมหาดเล็กว่าเป็นประโยชน์แก่ราชการบ้านเมืองได้ตั้งพระราชประสงค์" ๘๐

ปรากฏว่าในปีหลัง ๆ โรงเรียนมหาดเล็ก กลายเป็นโรงเรียนสำหรับฝึกข้าราชการกระทรวงมหาดไทยเท่านั้น นักเรียนที่สำเร็จแล้วออกไปรับราชการในกระทรวงอื่นน้อยเพราะเหตุที่ กระทรวงมหาดไทยจัดตำแหน่ง "ผู้ตรวจการ" สรรอง

๗๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๔ - ๓๐๕

๗๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๖

๘๐ เรื่องเดียวกัน.

ไว้ให้นักเรียนมหาดเล็กทุกมณฑล มณฑลละ ๒ คน นักเรียนที่สมัครเข้ารับราชการ ในกระทรวงมหาดไทยจึงมีตำแหน่งทันที อนึ่งกระทรวงมหาดไทยต้องการผู้มีความรู้เข้ารับราชการเป็นจำนวนมาก เพราะงานของกระทรวงมีขอบเขตกว้างขวาง. ๘๑.

ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ทรงมีพระราชดำริว่า โรงเรียนมหาดเล็ก หลวงคังกล่าวยังอำนวยความสะดวกให้แก่ราชการไม่ได้ทุกกระทรวง สมควรจะขยายการสอนให้กว้างขวางออกไป เพื่อไปเป็นโรงเรียนสำหรับฝึกสอนผู้ที่จะออกไปรับราชการทุกกระทรวง ทบวงกรม มีพระราชประสงค์จะทำนุบำรุงโรงเรียนมหาดเล็ก ให้เจริญไพศาลยิ่งขึ้น เพื่อเป็นอนุสาวรีย์เฉลิมพระปรมาภิไธย สมเด็จพระบรมชนกาธิราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินแปดแสนเศษ ซึ่งเหลือจากที่ประชาชนเรียไร สร้างพระบรมรูปปิย^{มเห}ราชันสาวรีย์เป็นทุนสำหรับจัดการโรงเรียน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามจากโรงเรียนมหาดเล็ก มาเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ทั้งนี้เพื่อรวบรวมโรงเรียนอุดมศึกษาฝ่ายพลเรือนแผนกอื่น ๆ ให้เขาเป็นระเบียบเดียวกันสำหรับฝึกสอนข้าราชการพลเรือน ทำนองเดียวกับที่โรงเรียนนายร้อยและโรงเรียนนายเรือเป็นที่ศึกษาของผู้ที่จะเป็นข้าราชการฝ่ายทหารบก และทหารเรือ นั้นเอง. ๘๒.

ในการนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง หรือที่เรียกว่า "สภาจัดการ" เพื่อ

๘๑. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๘ - ๓๐๙

๘๒. ประกาศตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", กฎหมายรัชกาลที่ ๖ (ร.ศ. ๑๒๙), หน้า ๑๑๘ - ๑๒๒.

จัดการดำเนินการโรงเรียนข้าราชการพลเรือน มีรายพระนามและรายนามดังนี้	
สถานายก	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ)
กรรมการ	สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ
"	เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล)
"	เจ้าพระยาอมัยราชามหายุติธรรมพร (ม.ร.ว. ลภ สุทัศน์)
"	พระยาศรีวิรวงศ์
"	เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ผู้รั้งตำแหน่งผู้บัญชาการ
"	พระยาเทพวิฑูร
กรรมการพิเศษ	เสนาบดีกระทรวง ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับราชการที่จะต้องปรึกษาในโรงเรียนข้าราชการพลเรือนทุกพระองค์ทุกท่าน. ^{๘๓}

โรงเรียนนี้จะเปิดสอนวิชาชั้นสูง ๘ แผนก คือ

๑. การครู	๒. การแพทย์
๓. กฎหมาย	๔. การปกครอง
๕. การทูต	๖. การค้า
๗. การเพาะปลูก	๘. การช่างกล ^{๘๔}

^{๘๓} "ประกาศตั้งสภาจัดการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," กฎหมายรัชกาลที่ ๖ (ร.ศ. ๑๒๙), หน้า ๑๒๒ - ๑๒๓.

^{๘๔} "ประกาศตั้งหลักสูตรโรงเรียนข้าราชการพลเรือน" ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย เล่ม ๒๕ (สิงหาคม ๑๓๐), หน้า ๑๙๑.

แต่ในชั้นต้นเปิดสอนเพียง ๔ แผนกก่อนคือ การครู การแพทย์ กฎหมาย
และการปกครอง^{๘๕}

"โรงเรียนข้าราชการพลเรือนนี้ ถ้าจะพิจารณาเหตุตามระเบียบการ
ทั่วไปของโรงเรียน เมื่อวันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ แล้ว ก็มีลักษณะเป็นมหาวิทยาลัย
เพราะนิสัยของโรงเรียนเมื่อสอบไล่ได้แล้ว กำหนดให้เป็นบัณฑิต ได้รับพระราชทาน
ให้ใช้เสื้อครุยประดับเข็ม เข็มนี้มีรูปเป็น พระเกี้ยวตราโรงเรียนข้าราชการพลเรือน
ทำด้วยเงินล้วน เรียกว่า เข็มโรงเรียนข้าราชการพลเรือน"^{๘๖}

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงดำรงตำแหน่ง
สภานายกโรงเรียนข้าราชการพลเรือน อยู่ประมาณ ๖ ปี จึงกราบถวายบังคม
ลาออกจากตำแหน่งนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ด้วยเหตุที่พระอนามัยทรุกโรตม^{๘๗} และใน
ปีเดียวกันนั้นเอง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ สถาปนาโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน.

^{๘๖} ร่องศยามานนท์ "พระกรณียกิจทางการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ", ใน, ปาฐกถา เรื่องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ พระประวัติลูกเกล้า, หน้า ๑๕๔.

^{๘๗} สมเด็จพระบรมยาดำรงราชานุภาพ "โรงเรียนมหาดเล็กหลวง" ใน, นิทาน
โบราณคดี, หน้า ๓๑๑.

เจ้าอยู่หัว เป็น "จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย" และโปรดให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอยู่ในตำแหน่งที่ปรึกษาของมหาวิทยาลัยเป็นเวลานาน

จากรายละเอียดที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจอันเกี่ยวเนื่องกับการจัดการศึกษา ของประเทศไว้เป็นอย่างมาก และพระกรณียกิจนั้น ๆ ก็ถือได้ว่าเป็นการวางรากฐาน และส่งเสริมให้การศึกษาของชาติเจริญขึ้นทั้งสิ้น.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๘๘ "ประกาศประดิษฐาน โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และโอนไปขึ้นอยู่ในกระทรวงธรรมการ" โน, เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, รวบรวม, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๒๕ (พระนคร . ม.ป.ท., ๒๔๗๗), หน้า ๓๒๘ - ๓๒๙